

Tallinna Ülikool
Ühiskonnateaduste Instituut

Kaisa Vetemaa

TAASTAV ÕIGUS TÖÖS ALAEALISTE ÕIGUSRIKKUJATEGA

Magistritöö

Juhendaja: Koidu Saia, MA

Tallinn 2016

RESÜMEE

Kaisa Vetemaa. Taastav õigus töös alaealiste õigusrikkujatega. 74 lehekülge, 2 joonist, 1 tabel, 3 lisa, 52 kasutatud allikat.

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on välja selgitada alaealiste õigusrikkujate valdkonnaga kokku puutuvate võtmeisikute seisukohad ning hoiakud taastava õiguse rakendamisel alaealiste õigussüsteemis.

Magistritöös püstitati järgmised uurimisküsimused:

- Milline on riigitasandil arendajate hinnang ning tulevikuperspektiiv taastava õiguse rakendamisele alaealiste õigussüsteemis?
- Milline on kohtuniku ning abiprokuröride hinnang õigustmõistvale süsteemile seotult alaealiste õigusrikkujatega, kus rolli mängib taastavast õigusest tulenev lähenemine?
- Milline on taastavat õigust rakendavate praktikute kogemus ning hinnang taastava õiguse rakendamisele alaealiste õigussüsteemis?

Uurimuse teoreetilise viiteraamistiku moodustasid sotsiaalse konstruktivismi teooria ja taastava õiguse teooria. Kvalitatiivse uurimuse käigus viidi läbi kümme ekspertintervjuud, sealhulgas valdkonna arendajatega, kohtuniku, abiprokuröride ning praktikutega, kes lepitusteenust osutavad.

Uurimustöö põhitulemusteks olid:

1. Valdkonna arendajate üks eesmärke on rakendada taastavat õigust töös alaealiste õigusrikkujatega, ühtlasi, suurendada alaealiste õigusrikkujate juhtumite suunamist lepitusteenusele.
2. Kohtunik ja abiprokurörid on arvamusel, et alaealised õigusrikkujad tuleks suunata välja kriminaalsüsteemist, võimaliku alternatiivina nähakse taastava õiguse rakendamist alaealiste õigussüsteemis.
3. Praktikute murekohad seoses taastava õiguse rakendamisega, on peamiselt seotud õigusrikkuja tõeliste kavatsustega protsessis osalemisel ning kogukonnaliikmete ja vabatahtlike kaasamisega.

Võtmesõnad: alaealine õigusrikkuja, taastav õigus, kannatanu-kurjategija lepitamine, *conferencing* meetod, kogukond.

ABSTRACT

Kaisa Vetemaa. Restorative Justice in Work with Juvenile Offenders. 74 pages, 2 figures, 1 table, 3 annexes, 52 references.

The aim of this Master's thesis is to identify the opinions and attitudes of the key individuals who are concerned with juvenile delinquency about the application of restorative justice in the juvenile justice system.

The Master's thesis raised the following research questions:

- How do developers on the national level assess and see the future of the application of restorative justice in the juvenile justice system?
- How do a judge and assistant prosecutors assess the justice administration system regarding juvenile offenders with relevance to the approach deriving from restorative justice?
- How do the restorative justice practitioners assess and what is their experience of the application of restorative justice in the juvenile justice system?

The theoretical reference framework of the study comprised the theory of social constructivism and the theory of restorative justice. In the course of qualitative research, ten expert interviews were conducted, including with the developers of the field, a judge, assistant prosecutors and the practitioners who provide the mediation service.

The key findings of the study were:

1. One of the aims of the developers of the field is to apply restorative justice in work with juvenile offenders and to increase the number of juvenile delinquency cases that are referred to the mediation service.
2. The judge and assistant prosecutors are of the opinion that juvenile offenders should be referred out of the criminal system; application of restorative justice in the juvenile justice system is seen as a possible alternative.
3. The matters of concern to practitioners regarding the application of restorative justice are mainly related to the actual intentions of offenders to take part in the process, and to the involvement of community members and volunteers.

Keywords: juvenile offender, restorative justice, victim-offender mediation, conferencing method, community

SISUKORD

RESÜMEE.....	2
ABSTRACT.....	3
SISUKORD.....	4
1 SISSEJUHATUS.....	6
2 TEOREETILINE RAAMISTIK.....	9
2.1 Sotsiaalne konstruktivism	9
2.2 Taastav õigus	11
2.2.1 Taastava õiguse meetodid	14
2.2.2 Kogukonna roll taastavas õiguses	19
2.2.3 Taastava õiguse kitsaskohad.....	20
2.3 Taastav õigus töös alaealiste õigusrikkujatega Eestis.....	22
2.4 Suurbritannia, Walesi ja Soome kogemus taastava õiguse rakendamisel.....	26
2.5 Ülevaade temaatilistest uuringutest ja analüüsides.....	32
3 UURIMISPROBLEEMI ASETUS JA METOODIKA.....	37
3.1 Uurimisprobleemi asetus, eesmärk ja uurimisküsimused.....	37
3.2 Uurimisstrateegia, andmekogumismetoodika ja valim	38
3.3 Andmeanalüüsimetoodika	39
3.4 Eetika ja kvaliteet.....	41
4 UURIMISTULEMUSED JA ARUTELU.....	43
4.1 Uurimistulemused	43
4.1.1 Teadlikkus taastavast õigusest tulenevast lähenemisest.....	43
4.1.2 Kogukonna ning vabatahtlike roll taastava õiguse protsessis	45
4.1.3 Taastava õiguse protsessi kasutegur nii kannatanule kui õigusrikkujale	
46	
4.1.4 Võimalikud takistavad tegurid taastava õiguse rakendamises.....	48

4.1.5	Probleemid toimiva seadusliku raamistikuga ning arendamist väärivad tegurid	49
4.1.6	Tulevikusuunad ja ettepanekud	52
4.1.7	Osapoolte avatus taastava õiguse rakendamiseks ja teavitustöö vajadus	54
4.2	Arutelu	56
5	KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED	63
	Lisa 1. Ekspertintervjuu küsimused valdkonna arendajatele	72
	Lisa 2. Ekspertintervjuu küsimused kohtunikule, abiprokuröridele	73
	Lisa 3. Ekspertintervjuu küsimused praktikutele	74

JOONISTE JA TABELITE LOETELU

Tabel 1. Ekspertintervjuude kodeerimistähised	41
Joonis 1. Tasakaalustatud taastava õiguse mudel	13
Joonis 2. Lepitusprotsess tsiviiljuhtumites	30

1 SISSEJUHATUS

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on välja selgitada alaealiste õigusrikkujate valdkonnaga kokku puutuvate võtmeisikute seisukohad ning hoiakud taastava õiguse rakendamisel alaealiste õigussüsteemis.

Autori huvi nimetatud teema osas on tekkinud ennekõike seoses sügava isikliku huviga restoratiivõiguse ehk taastava õiguse (*restorative justice*) ning sellest tulenevate meetmete ning printsiipide rakendamise vastu alaealiste õigussüsteemis. Samuti saab tõukeks lugeda autori huvi Eesti lastekaitsepoliitika arengusuundade vastu. Viimastel aastatel on suurenenud huvi taastavast õigusest tuleneva lähenemise kasutamise vastu lastekaitse-süsteemis, eelkõige põhineb see taastava õiguse filosoofiale ning efektiivsele rahvusvahelisele praktikale. Uuenduslik lähenemine, mis hõlmab konflikti käsitlust, ühiskonnavastast- ning kriminaalset käitumist, on rakendust leidnud alaealiste õigusmaastikul nüüdseks üle kogu maailma. (Hopkins, 2009, 14.) Õigusrikkumiste levik alaealiste seas on olnud läbi aastate märkimisväärselt suur. 2014. aastal registreeriti 1342 alaealiste poolt toime pandud kuritegu (Ahven, Klopets, Kraas, Kruusmaa, Leps, Lindsalu, Palu, Rohtla, Salla, Surva, Tamm & Tammiste, 2015, 21).

Teema aktuaalsusest kõneleb asjaolu, et taastava õiguse sekkumise kohaldamisest alaealistele õigusrikkujatele on saanud Eesti lastekaitsepoliitika, sealhulgas kriminaalpoliitika üheks oluliseks arengusuunaks. Lähtuvalt Justiitsministeeriumi arengukavast, on ministeeriumi valitsemisala üheks planeeritud tegevuseks järgnevas neljaks aastaks taastava õiguse meetodite kohaldamine kannatanule. (Justiitsministeeriumi valitsemisala arengukava aastateks 2016-2019, 12).

Uurimisprobleemi taustaks on olukord, kus alaealiste õigusrikkujate õigussüsteem on ümberkujundamisel ning seetõttu alles kujuneb välja, mida varasemast praktikast võetakse ja mida välja jäetakse. Taastava õiguse põhimõtetel põhinev meede - lepitusteenus, on Eesti õigussüsteemis kasutust leidnud aastaid. Lähtudes alaealiste mõjutusvahendite seadusest, on lepitusteenus üks alaealiste mõjutusvahenditest, kuid samas on murekohaks lepitusteenuse vähene rakendamine alaealiste õigussüsteemis. Taastava õiguse lähenemine on alaealiste õigussüsteemis küllaltki uus mõiste. Seepärast on autori seisukohast oluline uuringu läbi viimine, millest lähtuvalt tuuakse välja nii praktikute, kes lepitusteenust osutavad, kohtuniku, abiprokuröride kui taastava õiguse võtmeisikute, sealhulgas alaealiste

õigusrikkujate teemaga kokku puutuvate valdkonna arendajate vaated ja seisukohad antud teema kohta.

Magistritöös on antud ülevaade taastava õiguse olemusest, täpsemalt, taastava õiguse meetmetest (kannatanu-kurjategija lepitamine, *conferencing* ning ringi meetod), kogukonna rollist, taastava õiguse kitsaskohtadest ning taastava õiguse rakendamisest töös alaealiste õigusrikkujatega Eestis. Ühtlasi tuuakse välja Suurbritannia, Walesi ja Soome kogemused taastava õiguse rakendamisel alaealiste õigussüsteemis.

Magistritöös rakendati kvalitatiivset uurimissuunda. Kvalitatiivse andmeanalüüsi meetodil analüüsiti kümnet ekspertintervjuud, mis viidi läbi valdkonna arendajate, kohtuniku, abiprokuröride ning praktikute seas, kes lepitusteenust osutavad. Üks intervjuu viidi läbi kirjalikult.

Uurimuse teoreetilise viiteraamistiku moodustavad sotsiaalse konstruktivismi teooria (*social constructivism theory*) ja taastava õiguse teooria (*restorative justice theory*). Käesoleva töö põhitekst koosneb eesti- ning inglise keelsest resümeeist, sissejuhatusest, neljast sisupeatükist ning kokkuvõttest. Eeskujuks on magistritöö teises peatükis välja toodud olulised aspektid taastava õiguse meetmete - kannatanu-kurjategija lepitamise, *conferencing* meetodi kohaldamise praktikast töös alaealiste õigusrikkujatega Suurbritannias, Walesis ja Soomes. Lisaks põhitekstile on töö lõpus välja toodud kasutatud kirjandus.

Magistritöö esimeses peatükis ehk sissejuhatuses antakse magistritööst terviklik ülevaade. Teises peatükis käsitletakse teoreetilist raamistikku, täpsemalt sotsiaalse konstruktivismi ning taastavat õiguse teooriat. Nimetatud peatükis keskendutakse peamistele taastava õiguse meetoditele - kannatanu-kurjategija lepitamisele, *conferencing* meetodile ning ringi meetodile. Kolmandas peatükis esitatakse uurimisprobleemi asetus ning meetodika. Neljandas peatükis tuuakse välja uurimistulemused ja arutelu. Viiendas peatükis esitatakse magistritöö kokkuvõtte ning ettepanekud.

Põhimõistete definitsioonid

Alaealine – on alaealise mõjutusvahendite seadusest (1998) § 2 lähtuvalt 7 – 18 aastane isik (RT I 1998, 17, 264).

Alaealiste komisjon – on alaealise mõjutusvahendite seadusest (1998) § 11, § 12 ning § 13 lähtuvalt maakonnas maavanema korraldusel moodustatud seitsmeliikmeline komisjon, mille asjaajamist korraldab alaealiste komisjoni sekretär. Kooskõlastatult maakonna

alaealiste komisjoniga, võib kohalik omavalitsus moodustada linna või valla alaealiste komisjoni ning linnaosavalitus kooskõlastatult linnavalitsusega linnaosa alaealiste komisjoni. Alaealiste komisjon koordineerib oma tasandil alaealistega tehtavat kriminaalpreventiivset tööd, ühtlasi määrab mõjutusvahendeid ning taotleb maa- või linnakohtult luba teatud mõjutusvahendi kohaldamiseks. (RT I 1998, 17, 264.)

Kogukond – on kindla piirkonna või paikkonna inimesed organiseerunud (vabakonnana) või organiseerumata kujul ning nende initsieeritud ja elluviidavad tegevused, mis on seotud piirkonna arendamise või kogukonna enda poolt kohalike teenuste osutamisega (Eesti regionaalarengu strateegia 2014-2020, 19).

Laps – on lastekaitseaduse kohaselt iga isik, kes on alla 18 aasta vana. Juhul kui isiku vanus ei ole suudetud tuvastada ning on alust arvata, et tegemist on alla 18 aasta vanuse isikuga, käsitletakse isikut lapsena. (RT I 2014, 06.12.1)

Lepitusteenus – on ohvriabi seaduse kohaselt avalik teenus, mis seisneb kriminaalmenetluse seadustiku § 203 lõike 2 sätestatud lepitusmenetluse korraldamises ja selle tulemusena sõlmitud kirjaliku kokkuleppe tingimuste täitmise kontrollimises. Lepitusteenusena käsitatakse ka alaealisele alaealise mõjutusvahendite seaduse § 3 lõike 1 punktis 4 sätestatud mõjutusvahendi kohaldamist. Lepitusteenuse osutamise tagab Sotsiaalkindlustusamet, lähtudes piirkondlikkuse põhimõttest. Lepitusmenetluse läbi viimise korra kehtestab Vabariigi Valitsuse määrusega. (RT I 2004, 2, 3.)

Mõjutusvahendid – on alaealise mõjutusvahendite seadusest (1998) § 3 lähtuvalt alaealisele kohaldatavad mõjutusvahendid, milleks on hoiatus, koolikorralduslikud mõjutuvahendid, spetsialisti vestlusele suunamine, lepitamine, kohustus elada vanema, kasuvanema, eestkostja, perekonnas hooldaja juures või asenduskodus, üldkasulik töö, käendus, osalemine noorte- või sotsiaalprogrammides, sotsiaalse rehabilitatsiooni teenuses, ravikuurides ning kasvatus eritingimusi vajavate õpilaste kooli suunamine. Vastavalt § 7 on mõjutusvahendi eesmärgiks kaasabi osutamine alaealise õiguserikkuja resotsialiseerumisele ning alaealise järgnevate võimalike õiguserikkumiste ennetamine. (RT I 1998, 17, 264.)

Noor – on lähtuvalt noorsootöö seadusest 7-26 aastane isik (RT I 2015, 262, 33).

Taastav õigus – on alternatiiv või täiendus karistusele, ühtlasi strateegia, mis on kavandatud edendama nii ohvrite, õigusrikkujate kui kogukonna tervenemist, seda juhul, kui toime on pandud õigusrikkumine (Beck, Kropf & Leonard, 2011, 3).

2 **TEOREETILINE RAAMISTIK**

Käesolevas peatükis käsitletakse kahte peamist teooriat – sotsiaalse konstruktivismi ning taastava õiguse teooriat. Sotsiaalse konstruktivismi idee pärineb sotsioloogide Peter Berger'i ja Thomas Luckmann'i 1966. aasta uurimusest *The Social Construction of Reality*. Teooria kohaselt konstrueeritakse sotsiaalseid nähtused sotsiaalse vastasmõju ning kommunikatsiooni käigus (Kadajas, 2007). Teisisõnu, kogemused tõlgendatakse lähtuvalt kontekstist ning seejärel interpreteeritakse.

Taastav õigus on teooria õigusest, kus rõhuasetus on kahju heastamisel, mis on põhjustatud kriminaalsest käitumisest. Taastavat õigust saavutatakse läbi kooperatiivse (koostöömõju) protsessi, mis hõlmab endas kõiki osapooli, mõjutab see nii inimesi, omavahelisi suhteid kui kogukonda tervikuna. Peatükis kirjeldatakse, mille poolest peetakse taastavast õigusest tulenevat lähenemist oluliseks. Välja tuuakse erinevate autorite, sealhulgas taastava õiguse ekspertide seisukohad. Käsitletakse taastava õiguse meetmeid - kannatanu ja kurjategija lepitamist, *conferencing* ning ringi meetodit. Ühtlasi kirjeldatakse põgusalt kogukonna rolli eelnimetatud meetodites ning pööratakse tähelepanu taastava õiguse kitsaskohtadele.

2.1 **Sotsiaalne konstruktivism**

Sotsiaalse konstruktivismi teooria on enam levinumaid teooriaid nii sotsiaaltöö kui lastekaitsetöö kontekstis. Üks põhilisemaid sotsiaalse konstruktivismi käsitlusi tuleb sotsioloogidelt Peter Berger'ilt ning Thomas Luckmann'ilt, kelle sõnul mõjutab inimeste käitumist eelkõige reaalsus. Olles omavahel pidevas interaktsioonis, võib näha, kuidas erinevad on inimeste reaalsustajud. Sotsiaalse konstruktivismi teooria kohaselt on sotsiaalne reaalsus pidevas muutumises, nimelt annab teooria võimaluse tõlgendada uurimisandmeid nii nagu need on, uurimistulemus ei pruugi olla siinkohal alati ainuõige. (Kadajas, 2007, 18).

Sotsioloogide Berger'i ja Luckmann'i kohaselt saab inimene kõige tugevama kogemuse tõenäoliselt läbi otsese suhtlemise. Sotsiaalse konstruktivismi teoorias mängib olulist rolli inimeste omavaheline suhtlus. Definitsiooniga püütakse edasi anda midagi, mida on

laialdaselt kaalutletud, siinkohal on sotsiaalne mõju tegelikult sotsiaalse interaktsiooni protsessi tulemus (Weinberg, 2014, 4).

Sotsiaalse konstruktivismi puhul tuntakse huvi, kuidas tõlgendatakse erinevate sotsiaalsete probleemide tähendusi. Probleemi tõlgendus hõlmab endast protsessi, kus ilmingu (fenomeni) identifitseerimist nähakse pigem problemaatilisena, sellele järgneb omakorda selgituste tagamine fenomeni põhjustele ning viimaks avalikkuse veenmine, et antud fenomen on problemaatiline ning peab saama tingimata adresseeritud. Sotsiaalne konstruktivism uuribki eelmainitud protsessi etappe. (Heiner, 2010, 11-12.)

Konstruktivistlikult saab läheneda pea kõigile elu aspektidele. Siiski ollakse arvamusel, et teatud sotsiaalsed faktid, näiteks faktid sotsiaalsete institutsioonide, keelte, sotsiaalsete klasside, valitsuste, seaduslike süsteemide, majandusliku tegevuse kohta, on täpselt need, mis nad on, ning seda justnimelt tulenevalt meie endi tegevustest, uskumustest ning kavatsustest. (Kukla, 2000, 24.) Sotsiaalne konstruktivism paigutab probleemid nii-öelda ümber patoloogilisest, essentsialismi sfäärist (õpetus olemuslikest omadustest) või traditsioonilisest psühholoogiast (Burr, 2003, 9). Lähtudes konstruktivistide suhtest essentsialismiga, kujuneb välja idee, kus üks psühholoogia suurimaid eesmärke on esile tuua inimeste põhilisi iseloomujooni. Inimesed on oma elus iseennast defineerivad ning sotsiaalselt konstrueerivad osalised. (Lock & Strong, 2010, 7).

Sotsiaalset konstruktivismi nähakse sageli kui lähenemist kvalitatiivsele uuringule. Konstruktivistid usuvad, et inividid püüavad mõista maailma, milles nad elavad ja töötavad. Ühtlasi, arendatakse subjektiivseid tähendusi oma kogemustele, tähendused on suunatud kindlatele objektidele. (Creswell, 2013, 8.)

Sotsiaalse konstruktivismi teooria leiab laialdaselt käsitlust käesolevas uurimistöös, kus lähtutakse kvalitatiivsest uurimissuunast. Tulenevalt kvalitatiivsest uurimissuunast, antakse uuritavatele võimalus jagada oma seisukohti ja vaateid. Sotsiaalse konstruktivismi teooriast lähtuv idee võimaldab mõista praktikas toimuvat läbi praktikute ning võtmeisikute analüüsi ning kirjelduste kaudu intervjuudes. Uurimusse kaasatud võtmeisikud konstrueerivad uurijale nii-öelda praktilist reaalsust.

2.2 Taastav õigus

Kuritöö- ning õigusmaastikul on taastav õigus üks enim mainitumaid arenguid. Võib väita, et ühiskond ilma konfliktideta ei ole ühiskond, konfliktid on üks osa meid ümbritsevast keskkonnast. Probleemsed on aga konfliktid, mis on tekitanud väiksemal või suuremal määral kahju. Siinkohal, tuleb pöörata tähelepanu ning leida viise, kuidas tekitatud kahju heastada nii, et kõik osapooled tuleksid olukorrast välja vähegi positiivse tulemusega.

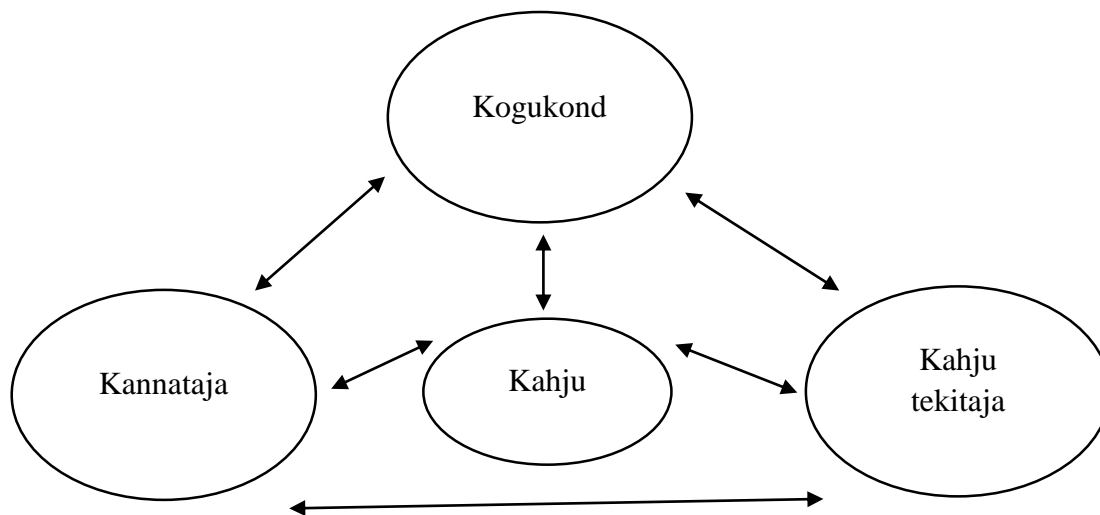
Taastava õiguse mõiste võeti kasutusele esimest korda 1970. aastatel jõupingutusena korrigeerida mõningaid nõrkuseid, mis lääne õigussüsteemis esile olid kerkinud, samaaegselt ehitades üles õigussüsteemi tugevusi. Tõdeti, et karistus on sageli ebaefektiivne. Taastav õigus aitab seadusrikkujal mõista kahju, mida on tekitatud ning julgustab tehtud kahju heastama. Taastava õiguse puhul ei keskenduta mitte niivõrd sellele, kas õigusrikkumise toime pannud isik saab välja teenitud karistuse, rõhuasetus on kahju heastamisel, haarates selleks protsessi lisaks individidele ka teisi kogukonnaliikmeid. On selge, et tekitatud kahju tuleb teadvustada, seda peab tunnistama ning sellest peavad rääkida saama mõlemad osapooled. (Zehr, 2015, 93-94.) Taastavat õigust võib defineerida mitmel erineval viisil, näiteks protsessina, väärtuste kogumina või eesmärgidena, laiemalt ühiskondliku liikumisena, mis otsib teatud muutusi kriminaalses õigussüsteemis (Cunneen & Hoyle, 2010, 102). Taastav õigus tähendab eelkõige lähenemist, saavutamaks õigust, mis hõlmab endas ulatuslikku võimalikkust, ühtlasi neid, kes on osalenud konkreetsetes kuriteos või teinud ühiselt märkimisväärset kahju. Taastava õiguse puhul adresseeritakse nii kahjusid, vajadusi kui kohustusi, eelkõige selleks, et olukorda parandada ning edaspidi õigesti toimida. Taastav õigus hõlmab endas põhiküsimusi, mida ühtlasi peetakse taastava õiguse olemuseks.

Taastava õiguse põhiküsimused on järgmised (Zehr, 2015, 48-49):

- Kes on saanud kannatada?
- Millised on kannatanute vajadused?
- Kellel lasub kohustus?
- Kellel on huvi antud situatsioonis?
- Millised on tagajärjed?
- Milline oleks sobiv protsess kaasamaks huvipooli jõupingutusse kahju heastada ning adresseerida aluseks olevaid probleeme?

Erinevates kultuurides võidakse õigusrikkumise terminit väljendada küll erinevalt, kuid lähenemine sellele on ühine pea kõigis traditsioonilistes ühiskondades. Taastav õigus põhineb mõistmisele, mida kujutab endast õigusrikkumine. Võrreldes omavahel kriminaalõigust ning taastavat õigust, võime näha mitmeid erinevusi. Kriminaalõiguses tähendab seadusrikkumine ülesastumist seaduse ning üleüldse riigi vastu. Õigusrikkumised tekitavad süütunnet. Õiglus eeldab riigilt süü kindlaks tegemist ning karistuse rakendamist. Kriminaalõiguse kohaselt peavad seaduserikkujad saama välja teenitud karistuse. Taastava õiguse puhul on seaduserikkumine justkui ülesastumine inimeste ning omavaheliste suhete vastu. Õigusrikkumised tekitavad siinkohal kohustusi. Õiglus hõlmab endas kannatanut, õigusrikkujat ning kogukonnaliikmeid, kes on endast valmis andma kõik, et hüvitada tekitatud kahju ning toimida edaspidi õigesti. Taastavas õiguses on fookus nii kanntanu vajadustel kui õigusrikkujal, kes võtab vastutuse kahju heastamisel. (ibid, 28-30.) Kui kriminaalõiguse kontekstis on põhirõhk minevikus, täpsemalt sellel, mis juhtus, kes on süüdi, on taastava õiguse lähenemise puhul rõhuasetus osapoolte vajadustel ning tulevikul, sellel, kuidas soovitakse edasi liikuda.

Taastavat õigust on inglise keeles jagatud nii-öelda kolmeks „R-iks“ (3Rs). Taastamine (*restoration*), mis tähendab, et õigusrikkujad vabandavad oma ohvrite ees, üritades seeläbi tehtud kahju heastada, taasühiskonnastamine ehk integratsioon (*reintegration*), viitab õigusrikkuja püüdlusele tasuda võlg ühiskonna ees, jättes tehtud kahju kõrvale ning võttes omaks kogukonnas kehtivad seadused. Kolmandaks on välja toodud vastutus (*responsibility*), kus õigusrikkujad, noorte õigusrikkujate puhul ühtlasi ka nende vanemad, vastutavad tagajärgede eest, mida noore käitumine on kaasa toonud, samuti võetakse vastutus hoidmaks ära edasisi õigusrikkumisi. (Crawford & Newburn, 20006, 24.)

Joonis 1. Tasakaalustatud taastava õiguse mudel (Vetemaa, 2016 kohandatud, Zinsstag & Chapman, 2012 alusel)

Antud mudel põhineb uskumusele, et osapooled ei saa kasu mitte üksnes enda vajaduste ning soovide adresseerimisest, vaid kasu saadakse ka teiste osapoolte vajaduste adresseerimisest. Juhul kui inimesed on saanud kannatada, on nende kannatuste kogemus justkui pikendatud läbi tunnete, vajaduste ning soovide, mida pole suudetud veel analüüsida. Kui noored panevad toime õigusrikkumise, kannatab nende maine, kogukonnale tähendab see aga riski. Lähtudes taastava õiguse mudelist, kannatanu, kurjategija ning neid ümbritsevad kogukonnad on omavahel seotud toimepandud õigusrikkumisega. Protsessi käigus antakse aru tekitatud kahjust ning selle mõjust. Üks osapooltest võtab vastutaja rolli, väljendab kahetsust ning lubab tekitatud kahju heastada, astutakse samme, et vältida edasisi tegevusi, mis võiksid põhjustada väiksemalgi määral kahju. Mõistagi, on protsess väljakutsete rohke, seetõttu on äärmiselt olulised pühendumus ning oskused protsessi edukalt läbi viia. (Chapman, Gellin & Anderson, 2015, 31.)

Organisatsioon Transforming Conflict on välja töötanud mudeli, mis põhineb viiel taastaval põhimõttel (Hopkins, 2014, 7-8):

1. ainulaadsed ja võrdväärset seisukohtade, kus igal osapoolel on oma nägemus juhtunust, võimalus ennast väljendada ning õigus ära kuulamisele;
2. mõtted mõjutavad tundeid, mis tähendab, et inimene on mõjutatud oma tunnetest, mõtetest, siinkohal on oluline tunnetest rääkimine ja püüd tundeid mõista, tulemuseks võib olla teineteisemõistmine;
3. empaatiavõime ja teistega arvestamine, mis tähendab tegude tagajärgede teadvustamist, mis omakorda võib aidata vältida järgmist võimalikku konflikti;

4. suutmine anda endast parim, juhul kui meie vajadused on täidetud, tähendab, et inimese turvatunne on tagatud, kui suudetakse jagada oma tundeid teistega, täites seeläbi vajadusi;
5. usaldus ja mõjuvõimu suurendamine - problemlahenduse ja otsustamise õigus, inimese jaoks on oluline tunda, et teda kaasatakse otsustusprotsessi, kaasamine tõstab enesekindlust ja tugevdab inimese rolli ühiskonnas.

Läbi aegade on arutletud küsimuse üle, kas õigusrikkujaid peaks lihtsalt karistama või peaks neile mõistatama viisidel, kuidas aidata neil oma eluga paremini hakkama saada, tegemaks seeläbi vähem kahju teistele. Taastava õiguse eesmärk on olla kõikide osapoolte suhtes võimalikult restoratiivne. Võrreldes omavahel kriminaalõigust ning taastava õiguse lähenemist, on erinevused märgatavad. Kriminaalõiguses on läbi aegade keskendatud pigem asjaolule, millist seadust on rikutud, kes rikkusid ning mida nad selle eest väärivad. Taastavast õigusest lähtuvalt, keskendutakse eelkõige kannatanu vajadustele ning õigusrikkujale, kes on valmis võtma vastutust enda tegude eest, võttes ühtlasi eesmärgiks tekitatud kahju heastada. Lähtudes taastava õiguse olemusest, on taastav õigus populaarsust kogunud nüüdseks juba üle kogu maailma. Tuginedes taastava õiguse meetoditele, peavad nii kannatanul, õigusrikkujal kui teistel kogukonnaliikmetel, olema õigussüsteemis võimalus kohesele aktiivsele sekkumisele.

2.2.1 Taastava õiguse meetodid

Oma põhiolemuselt on taastava õiguse puhul tegemist printsiipide või väärtuste kogumiga, mida saab rakendada meetmena konkreetses programmis. Kolm võtmeprogrammi, mis on ühtlasi taastava õiguse meetmed, on kõige enam mõjutanud taastava õiguse arengut. Peamised meetmed, mida taastavas õiguses kasutatakse on: kannatanu-kurjategija lepitamine (*victim-offender mediation*), *conferencing* meetod (*conferencing*) ning ringi meetod (*circles*). (Van Ness & Strong, 2010, 26-29.)

Lisaks kolmele eelmainitud meetmele, kasutatakse taastavas õiguses veel teisi meetmeid, milleks on: ühiskondlik töö (*community work*), kogukonna nõukogud (*community councils*), ohvrite kaitse programmid (*victim protection programmes*). (Pöder, 2015, 16) Lepitus jaguneb omakorda perelepituseks (*family mediation*), kogukonna lepituseks (*community mediation*), kannatanu ja kurjategija lepituseks, koolipõhiseks eellepituseks

(*school-based peer mediation*), äri lepituseks (*business mediation*) ning valitsuse ja kohtu põhiselt annekteeritud lepituseks (*government and court-annexed mediation*) (McCorkle & Reese, 2015, 5-7).

Lisaks kannatanu-kurjategija lepitamisele, on laialdaselt kasutust leidnud ka teised kaks meetodit - *conferencing* meetod ning ringi meetod. 1989. aastal võttis Uus-Meremaa valitsus töös alaealiste õigusrikkujatega omaks uue lähenemise, *conferencing* meetodi. Enamus alaealistele õigusrikkujatele vanuses 14-16 eluaastat, tähendas see Noorte Kohtute asendamist uue meetodiga. Kuigi nimetatud meetod erineb kannatanu-kurjategija lepitamisest mitmel moel, on märkimisväärseks asjaolu, et *conferencing* meetodi puhul on protsessi kaasatud rohkem osapooli, lisaks kannatanule ning õigusrikkujale, võtavad osa nende pereliikmed, toetajad ning valitsuse esindajad. (Van Ness & Strong, 2010, 28-29.)

Kannatanu-kurjategija lepitamine

Kannatanu-kurjategija lepitamine sai alguse programmina mõjutamaks kurjategijaid, püüdes ühtlasi aidata mõista kahju, mida kannatanutele olid põhjustatud. Esimene teadaolev kohtumine, kus kannatanud sai rääkida kurjategijale kuriteo mõjust, leidis aset 1974. aastal Elmira kogukonnas, Ontarios (Kanadas). Programm laienes üle Põhja-Ameerika, huvi hakkasid üles näitama ka Ameerika Ühendriigid. Üsna pea leidis lepitusteenus kasutust Skandinaavia maades. 1981 aastal käivitus esimene pilootprojekt Norras, projekt osutus edukaks ning aastakümnedate lõpuks, ligikaudu 20% riigi linnavalitsustest, pakkusid lepitusteenust. Kaks aastat hiljem, algasid sarnased programmid ka Soomes ja Inglismaal. Alates sellest hetkest, hakkas lepitusteenus levima üle kogu Euroopa. (Van Ness & Strong, 2010, 26-28.) Eelkõige arendati meetod välja, keskendudes alaealistele õigusrikkujatele, hõlmates otseselt kannatanu ja kurjategija kokku viimist, mida koordineerib lepitaja. Eesmärk on rääkida toimepandud kuriteost või õigusrikkumisest, ühtlasi kuriteo mõjust ning võimalustest, kuidas olukorda parandada.

Lepitusteenust saab käsitleda kui suhtlusmeetodit, läbirääkimise käigus, mida juhib kolmas osapool, saavad kannatanu ja kurjategija rääkida oma loo. Kolmandal osapoolel ehk lepitajal on siinkohal kandev roll, tema eesmärgiks on aidata kahel teisel osapoolel jõuda nende endi välja mõeldud problemlahendusteni. Lepitaja on vahendaja rollis kui suhtluskanal, kuid samas puudub tal igasugune volitus otsustada või peale sundida lahendust. Mõningatel juhtudel, kus näost-näkku kohtumine ei ole võimalik, võtab lepitaja endale läbirääkimiste puhul vahendaja rolli. (Crawford & Newburn, 2006, 25.) Lepitaja

peab tingimata suutma jääda neutraalseks ning erapooletuks, ta peab olema pühendunud ega mitte eelistama ühte osapoolt teisele, kaalul on mõlema osapoole heaolu. Ühtlasi ei tohi lepitaja lasta ennast mõjutada ühelgi otsusel, ta on vaba eelarvamustest ning eelistustest võimaliku lahenduse suhtes. Nii kannatanu kui kurjategija peavad aktsepteerima kolmandat isikut lepitaja rollis. Lepitaja hõlbustab osapoolte suhtlust, et paremini teineteist mõistetak. Võimaluste ning ideede arutelu toimub turvalises keskkonnas. Lepitaja peab suutma strateegiliselt rakendada oskuseid hoidmaks suhtlusprotsessi tasakaalus, ning jälgima, et protsess oleks õiglane ja ühtlasi produktiivne. Kindlasti ei saa lepitaja soovitada, juhtida ega veenda osapooli valima võimalikku lahendust. Ideed võimaliku lahenduse jaoks peavad eeskätt tulema disputantide (vaidlejate) endi seast. Lepitaja peab aitama uurida osapooltel nende endi soovitude otstarbekust ning sobivust. (McCorkle & Reese, 2015, 15.)

Kohtumine annab võimaluse kannatanul ning õigusrikkujal püüelda kolme olulise aspekti poole, esiteks identifitseerida ebaõiglus, teiseks, toimida edasi õigesti ning kolmandaks, arvestada edasiste kavatsustega. Ebaõigluse teadvustamine algab niipea, kui mõlemad osapooled räägivad avameelselt, lähtudes seejuures enda perspektiivist, toime pandud õigusrikkumisest ning selle mõjust. Oluline on, et kuulatakse tähelepanelikult teise osapoole versiooni loost. Edasine vestlus, kuidas olukorda parandada, tuleb läbi loomuliku teadvustamise kui ulatuslik oli kannatanu kaotus, samaaegselt uuritakse, kuidas õigusrikkuja saab heastada tekitatud kahju. Viimaks, võtavad osapooled arvesse tuleviku ootused, selleks seatakse kahju hüvitamise ajakava ja korduvkohtumised, osapoolte üle peetakse järelevalvet. Sagedased kohtumised lepitaja järelevalve all, sisaldavad endas arutelusid, mille keskmes on õigusrikkuja, peamiselt püütakse adresseerida käitumist või seda, mis ajendas õigusrikkujat kahju tegema. Kannatanud seisavad silmitsi õigusrikkujaga, soovi korral avaldatakse oma tundeid, küsitakse küsimusi, kannatanutel on otsene roll konflikti lahenduses. (Van Ness & Strong, 2010, 66-68.)

Conferencing meetod

Conferencing meetodi võib jaotada kaheks, kannatanu ja kurjategija *conferencing* ning peregrupi *conferencing*. Kannatanu ja kurjategija *conferencing* hõlmab otseselt mõlemaid osapooli. Esmalt tehakse kummagi osapoolega eraldi tööd. Kui kannatanu ja õigusrikkuja on üles näidanud huvi olukorda parandada ning andnud oma nõusoleku protsessis jätkamiseks, viiakse läbi ühine kohtumine. Kohtumise korraldab selleks vastava väljaõppe saanud isik. Sageli on tulemuseks allkirjastatud kokkulepe, küll aga on see vähe tõenäoline tõsise toimepandud kuriteo puhul. Mõlema osapoole pereliikmeid võivad protsessist osa

võtta, kuid siinkohal on nad ikkagi teisejärgulised, eelkõige toetavas rollis. Kogukonna esindaja või esindajad võivad olla kas korraldaja rollis või programmi juhendaja rollis, kuid üldjuhul nad kohtumistest osa ei võta.

Peregrupi *conferencing* meetodi puhul osalevad lisaks kannatanule ning kurjategijale, mõlema osapoole pereliikmed. Keskendutakse eeskätt osapoolele, kes on pannud toime õigusrikkumise. Kuna püütakse mõjutada käitumist, on protsessi vajalik kaasata lisaks pereliikmetele ka teised juhtumiga seotud isikud. Osalema on oodatud kannatanu pereliikmed ja toetajad. Teatud tingimuste puhul, eeskätt kui peregrupi *conferencing* on volitatud mõjutama juhtumi õiguslikku tulemust, võtab osa kas politsei või teised õiguslikud isikud. (Zehr, 2015, 60-61.) *Conferencing* meetod on muutunud keskseks viisiks taastava õiguse ideaalide rakendamisel. Ollakse arvamusel, et meetod on üks väljapaistvamatest taastava õiguse vormidest (Crawford & Newburn, 2006, 32).

Ringi meetod

Ringi meetod ilmnes samal ajal kui *conferencing* meetod, algupäraselt Kanadas. Ringi meetodit kasutatakse eelkõige selleks, et lõpetada tekkinud vaidlused, adresseerida konflikt, edendada suhteid ning tugevdada kogukonda. Usutakse, et ringi meetod on efektiivne, kuna tugineb konkreetsele protsessile, mis juhendub konkreetsetest printsiipidest ning mida hoitakse koos tänu ühistele väärtustele. Ringi eesmärk on edendada interaktsiooni, tavakohast dialoogi esineb harva. Osalejad istuvad ringis, üksteisele antakse kordamööda üle sõnaõigus, selleks kasutatakse jutupulka. Ringist võtavad osa lisaks kannatanule ning õigusrikkujale, mõlema osapoole perekonnaliikmed ning kriminaalsüsteemis tegutsevad isikud, näiteks, kohtunik, prokurör, kaitseadvokaat või teised võimuorganid. (Beck et al., 2011, 73-77.)

Ringi meetod ei tähenda pelgalt koos istumist ning probleemi käsitlemist, protsessi käigus lisaks oma mõtete ning seisukohtade väljendamisele, õpitakse teineteist paremini kuulama, austama teiste vaateid ning mõistma, kuidas ühe inimese käitumine võib mõjutada teist, sama kehtib ka *conferencing* meetodi rakendamisel. On loomulik, et mida rohkem on protsessi kaasatud inimesi, seda keerulisemaks ning aega nõudvamaks võib positiivse tulemuse saavutamine kujuneda. Saavutamaks parimat optimaalset tulemust, tuleb jälgida, et kõik protsessis viibivad isikud saaksid oma arvamusi ning mõtteid väljendada ehk teisisõnu, võrdse sõnaõiguse peavad saama kõik osapooled. Samuti peavad osapooled tundma, et nende arvamusi on aktsepteeritud, nende mõtteid on austatud või väärtustatud.

Taastava õiguse meetodid seavad eesmärgiks anda põhiotsused just nende kätte, kes on kõige enam saanud kuriteos mõjutada. Õigust püütakse muuta rohkem tervendavamaks, ideaalis rohkem transformatiivsemaks. Soovitakse vähendada tõenäosust võimalike kuritegude toimepanemisel tulevikus. Selleks, et eelmainitud eesmärke saavutada, peavad ohvrid olema kaasatud protsessi ning tulema sellest lõpuks välja rahulolevana. Õigusrikkujad peavad mõistma, kuidas nende teod on mõjutanud teisi osapooli ning võtma vastutuse enda tegude eest. Tulemused aitavad parandada tekitatud kahju ning adresseerida kuriteo põhjuseid, mõistagi, peab selleks eelnevalt olema kohaldatud konkreetset plaani nii kannatanule kui süüdlasele. Osapooled integreeritakse tagasi kogukonda nii pea, kui mõlemad on tajunud, et protsess on nende jaoks lõppenud. (Zehr, 2015, 48-49.)

Mitte igat kogunemist, kus kogukonnaliikmed, sealhulgas kannatanu ning õigusrikkuja, on kokku tulnud, ei saa nimetada taastaval õigusel põhinevaks meetodiks. Taastava õiguse meetodid on selgelt määratletud, igal osalejal on kandev roll konfliktse juhtumi lahendamisel, protsessi juhib konkreetne isik, kes on saanud eelnevalt vastava väljaõppe. Programmi läbiviija jälgib, et kõik osapooled oleksid esindatud, nende arvamus ning mõtted jagatud. Nimetatud meetodeid on otstarbekas rakendada juhtumi puhul, mis on puudutanud, kas paljusid erinevaid kogukonnaliikmeid või väiksemat gruppi. Meetodite rakendamine annab võimaluse arutleda konflikti üle, läbi rääkida tekkinud erimeelsused ning keskenduda üheskoos lahenduse leidmisele. Vastutus on jagatud võrdselt kõigi osapoolte vahel.

Erinevalt kohtuprotsessidele, võimaldab taastaval õigusel põhinev protsess osalejatel lahendada ise tekkinud konflikt neile soodsas keskkonnas. Nii kannatanu-kurjategija lepitamine, *coferencing* ja ringi meetod, toetavad kannatanut ja õigusrikkujat lahendada vaidlus üheskoos. Väga sageli ei saa õigusrikkuja aru oma teo tõsidusest ega tagajärgedest. Kannatanuga kohtumine paneb õigusrikkujat mõistma, millist kahju on ta teisele põhjustanud. Protsessi käigus õpib ta eelkõige võtma vastutust oma teo eest. Seega annab kannatanu-kurjategija lepitamise protsess õigusrikkujale esmalt aimu tema enda käitumise ning tegutsemise mõjust, ning seejärel võimaluse anda endast olenev, et kahju heastada või vähemalt astuda selleks vajalikke samme. Lepitaja roll siinkohal on tagasihoidlik, kuid protsessi igati suunav ning edasiviiv, lepitaja mõju protsessi tulemusele peab olema võimalikult väike. Eesmärgiks on, et mõlemad osapooled saaksid lepitusprotsessist kasu, kannatanu peab tundma, et õigus lõpuks saavutatakse.

2.2.2 Kogukonna roll taastavas õiguses

Teooria kohaselt on taastava õiguse praktikas vajalik kogukonna olemasolu. Kogukonda kirjeldatakse kui suurt hulka inimesi, gruppi, kellel on ühised huvid, väärtused ja normid. Grupp on siinkohal laiem kui ainult perekondlik üksus, kuid traditsiooniliselt on kujutletud kitsamalt kui rahvast (Cunneen & Hoyle, 2010, 16). Kogukonnas tehakse koostööd eelkõige ühise eesmärgi nimel.

Taastava õiguse meetmete mõju alaealistele, põhineb suuresti järjepideval praktilisel ning võimel tuua kokku vabatahtlikkuse alusel kogukonnaliikmed, kes edendavad aktiivset kogukonna tuge ning ühtekuuluvust. Kogukonnaliikmed aitavad kindlustada kiire reageerimise ning paindlikkuse. Neil on võimalus üles kutsuda rääkima märkimisväärtsetest sotsiaalsetest muutustest, mis võiks olla arvestatud, kui soovitakse rakendada kogukonnapõhist taastaval õigusel tuginevat programmi töös alaealistega. (Promoting Restorative ..., 2013, 30.)

Ideaalis võib kogukonna seotust taastava õigusega vaadelda kahel moel. Ollakse arvamusel, et õigusrikkujat ümbritseval kogukonnal, on olemuslikult kõige suurem mõjuvõim õigusrikkuja enda üle. Ümbritsev kogukond suudab mõjutada isikut heastama toime pandud kahju, ühtlasi panna hoiduma edasisest võimalikust antisotsiaalsest käitumisest. (Johnstone, 2011, 125.) On täheldatud, et kogukond suudab pakkuda piisaval määral tuge, mis aitab seadusrikkujal oma perspektiivid uuesti paika panna. Siinkohal on kogukond justkui võtmeressursiks saavutamaks taastavast õigusest tulenevaid eesmärke. Teisalt, on kogukonna kaasamine kriminaalsete konfliktide käsitlemise protsessi viis, kuidas tugevdada kogukonda. (Johnstone, 2011, 125.) Ühtlasi loob kogukond ühtekuuluvustunde, mis annab noortele sõnumi, et neid ümbritsevatele inimestele läheb korda, mida noored teevad või kuidas nad ühiskonnas toime tulevad (Crawford & Newburn, 2006, 95). Selge on, et reaalses olukorras võib ja väga sageli näeb kogukonna roll välja hoopis teine, mis tähendab, et tihti tuleb inimesi veenda protsessis kaasa lööma. Tänapäeva ühiskonnas, kus inimesed pigem jagavad oma aega töö ning vaba aja tegevuste vahel, ei jää niivõrd palju aega ega energiat täita kodanikukohust. Keeruline on leida piisaval hulgal vabatahtlikke, kes oleksid valmis oma aega pühendama kogukonnas tekkinud probleemidele. Mitmed kodanikud eelistavad ennast otseselt mitte siduda, kuna ei taheta võtta endale asjaosalise rolli. Põhjuseid võib siinkohal olla erinevaid, kuid suuresti

kardetakse, kas tagasilööki või kaaskodanike negatiivset vastukaja. (Johnstone, 2011, 125-126.)

Lähtudes taastava õiguse meetmetest, siis üheks eeliseks alaealiste õigusrikkujate puhul on asjaolu, et alaealised on alati sotsialiseerumise protsessis. Lapsepõlvest saab alguse aeg, mille jooksul kujunevad välja peamised käitumisreeglid. Perekond, kool ning kogukond, üritavad korduvalt kujundada lastes ühiskonnas aktsepteeritud käitumist, soove ning eesmärke. Kogukonnas kehtivad väärtushinnangud võivad saada ohustatuks ning rikutud õigusrikkuja poolt, kes on pannud toime konkreetse õigusrikkumise. Kriminaalse kuriteo sooritanud alaealine ei astu vastu mitte üksnes kehtivale seadusandlusele, vaid ka normidele ning väärtustele, mis tema kogukonnas aastatega on välja kujunenud. Seetõttu ei pruugi kogukonnaliikmed tunda mitte ainult pettumust, vaid võidakse tunda ka ennast teatud määral ohustatuna. Kogukond tervikuna võib tunda ennast ebaturvaliselt. (Cunneen & Hoyle, 2010, 23-24.)

Rääkides taastavast õigusest, ei saa mainimata jätta kogukonna rolli. Kogukond hõlbustab õigusrikkujal vajadusel tagasi integreeruda kogukonda. Eelkõige on kogukonna roll märkimisväärselt suur *conferencing* ning ringi meetodite puhul, kus fookuses on eeskätt õigusrikkuja mõjutamine. Konfliktilahendus saab siinkohal justkui uue tähenduse, kaasa on haaratud lisaks kannatanule ning õigusrikkujale, neid ümbritsevad kogukonnaliikmed, näiteks alaealisega kokku puutuv õpetaja, naaber või võimuorgan. Kogukond on toetavas rollis ning teeb kõik endast oleneva, et üheskoos koostöös õigusrikkuja endaga, isik tagasi kogukonda integreerida.

2.2.3 Taastava õiguse kitsaskohad

Taastava õiguse meetmetes on palju positiivset, meetmeid sobitatakse ning rakendatakse vastavalt vajadusele. Rääkides tugevustest, ei saa mainimata jätta ka nõrkuseid. Sarnaselt taastava õiguse pooldajatele, on eksperte, kes on jäänud lõplikult kõhklevale seisukohale, mis puudutab eelkõige taastava õiguse pooldajate tuleviku perspektiive, kus karistus on muutunud teisejärguliseks kui mitte öelda vähemtähtsamaks.

Konkreetseks kitsaskohaks on välja toodud tõsiasi, kus taastav õigus võib muuta nii-öelda nõrgad osapooled veelgi nõrgemaks ning haavatavamaks, muutuda võivad nii kahtlusaluste kui süüdlaste õigused ning kannatada võib saada üldine inimvabadus. Probleemaatiliseks

peetakse asjaolu, kus kogukond otsustab, mida tuleb ette võtta toimepandud kuriteo puhul. Kogukonnad koosnevad hierarhilistest sotsiaalsetest kokkulepetest, mis eeskätt tuginevad kaalutlustele nagu rikkus, sooline koosseis, rass, päritolu, perekonna sidemed ning positsioon ühiskonnas. Kogukondades on võimalik leida mitmesuguseid sotsiaalseid eelarvamusi ja omavahelist võistlust ehk rivaliteeti. Siiski on üks eelis, konflikti lahendamisel kogukonnaliikmete vahel, on vahendajateks kõrvalised isikud, kes on saanud vastava väljaõppe, mis tähendab, et tulemus ei pruugi saada mõjutada kogukonnaliikmete suhtelisest eelarvamusest. Teiseks, nähakse kitsaskohta sanktsioneerivas võimuses, mis kogukondadesse üle võib kanduda. Argumenteeritakse ega kogukonnad ei kipu olema kohati liiga leebed õigusrikkujate vastu, kellest võib sõltuda kogukonna püsima jäämine ning õitseng, kui nende vastu, kes on toime pannud samasuguse seadusrikkumise, kuid keda peetakse vähem olulisteks. (Johnstone, 2011, 25.) Taastava õiguse meetmeid, tulemuslikkust ning suhteid, seostatakse karistuse kontseptiga. Siinkohal on omakorda kaks erinevat vaatevälja. Esiteks, ei leita, et taastava õiguse meetmed saavad olla kuidagi karistavad. Eeldatakse, et taastava õiguse abinõu peamine eesmärk on olla konstruktiivne. Teise argumendi kohaselt ei ole taastav õigus mitte alternatiiv karistusele, vaid on alternatiivne karistus, mis tähendab, et tähenduse vahe on sageli eksitav. (Gavrielides, 2007, 41-42.)

Rääkides taastavast õigusest tulenevast lähenemisest alaealiste kontekstis, siis aastal 2010. Uus-Meremaal tehtud süstemaatiline uuring „Uuring politsei hoiatustest ning alternatiivsetest tegevustest töös laste ja noortega“ (*The research on Police Warnings and Alternative Actions with children and young people*) näitas, et taastavast õigusest tulenevatel lähenemisviisidel, *conferencing* meetodil, vabandusel, restitutsioonil ning kannatanuga kohtumisel, ei ole suur mõju rikkumistele, mis on toime pandud kõrge riskiga noorte poolt. On täheldatud, et kõrge riskiga noorte, kes on kokku puutunud taastava õiguse meetmetega, poolt toime pandud õigusrikkumised on vähenenud ühe protsendi võrra. Madalama riskiga noorte puhul vähenes õigusrikkumiste arv ligikaudu kaheksa protsenti.

Senini ei teata päris täpselt, miks taastav õigus ei tööta nii hästi kõrge riskiga noorte puhul. Üks võimalustest on, et madalama riskiga noortel on tihedad sidemed oma perekonnaga, sõpradega ning teiste sotsiaalsete institutsioonidega, näiteks kooliga, mis avaldavad neile positiivset mõju. Kõrge riskiga noored, kes hoiavad eemale positiivset mõju avaldavatest sotsiaalsetest institutsioonidest, kellel puudub vanemate tähelepanu või kelle perel on hulgaliselt probleeme või on kriminaalse käitumisega, on vähem positiivselt mõjutatavad.

Taoline keskkond ei soosi positiivset muutust, kui väga noored seda ka ei sooviks. Fakt, et taastav õigus ei tööta kõrge riskiga noorte puhul nii hästi kui võiks, ei tähenda, et miski ei toimiks. Uurimusest tuli välja, et kõrge riskiga noortele tuleb leida kõige õigemad meetmed, vastavalt nende vajadustele. Kõige efektiivsem on tagada noortele piisaval arvil teenuseid, adresseerimaks esmalt õigusrikkumistega seotud vajadused. (McLaren, 2010, 55.) Alaealine, kes on jõudnud õigussüsteemi huviorbiiti, hoolimata sellest, kas on kannataja või õigusrikkuja rollis, vajab individuaalset lähenemist. Võttes aluseks konfliktilahenduse grupis, on ilmselge, et selle efektiivsus on väiksem kui individuaalselt tehtava töö puhul. Seega võib individuaalne lähenemine kannatanule, õigusrikkujale ning nende pereliikmetele, anda oluliselt parema tulemuse.

Kuigi taastava õiguse meetmete kohaldamine ning rakendamine on saanud suuresti positiivset vastukaja, on seisukohti, mis ei ole niivõrd taastavat õigust pooldavad. Taastav õigus põhineb eelkõige heastamisel. Kaheldakse, kas asjaolu, kus karistus on muutunud vähem tähtsamaks, on piisavalt tulemuslik pikemas perspektiivis. Ei olda lõpuni kindlad, kas taastavast õigusest tulenev lähenemine on parim lahendus kannataja jaoks. Kuna taastavas õiguses on märkimisväärne roll kogukonnal, arutletakse kogukonna rolli üle, täpsemalt selle üle, kas kogukonnale ei ole ehk antud liiga palju sõnaõigust. Samuti spekuleeritakse kogukonna objektiivsuse üle, selle üle, ega nad ei tegutse lähtudes oma isiklikest huvidest. Lisaks eelmainitule on täheldatud, et alaealiste õigusrikkujate puhul, kes on toime pannud korduvaid õigusrikkumisi ning kellel on kõrge risk tekitada kahju ka edaspidi, on taastava õiguse sekkumise kohaldamisel väiksem mõju kui väiksema riskiga alaealiste õigusrikkujate puhul.

2.3 Taastav õigus töös alaealiste õigusrikkujatega Eestis

Alaealiste poolt sooritatud kuritegevuste valdkond on olnud aastaid kõrgendatud tähelepanu all. Aastal 2016 jõustunud uue lastekaitseaduse kohaselt on alaealiste õigusrikkujate valdkond lõimitud riikliku lastekaitsesteemiga. Läbi aastate on olnud lastekaitsealaste tegevuste eesmärgiks vähendada alaealiste kuritegevust. Alaealistega tehtav ennetustöö on eelduseks edasiste korduvõigusrikkumiste ära hoidmiseks.

Lastekaitse valdkonda reguleeriv õiguslik raamistik, kuhu kuuluvad ka alaealised õigusrikkujad, hõlmab endas lisaks riiklikele seadustele, mitmeid arengukavasid, strateegiaid ning konventsioone.

Lastekaitseadus

Lastekaitseadus sätestab põhimõtted tagamaks lapse õiguse ja heaolu, ühtlasi pannakse paika põhimõtted, mis puudutavad valdkondade ülest lastekaitsetööd. Lähtuvalt lastekaitseaduse § 2, on antud seadus kehtestatud kujundamiseks last toetavat keskkonda, seades esikohale lapse huvid, parandades lapse elukvaliteeti, toetades lapse igakülgselt arengut ning tervist, tagades seeläbi lapsele õigeaegne ning asjakohane abi ja hooldus. (RT I 2014, 06.12.1.)

Alaealise mõjutusvahendite seadus

Täpsemalt reguleerib alaealiste õigusrikkujatega tehtavat töökorraldust alaealise mõjutusvahendite seadus, mis sätestab alaealistele kohaldatavad mõjutusvahendid ning ühtlasi ka alaealiste komisjoni pädevuse. Hetkel tehtav töökorraldus käib peamiselt läbi alaealiste komisjonide. Üha enam on arutletud alaealiste õigusrikkujate teemal, täpsemalt, kuidas peaks tulevikus alaealisi õigusrikkujaid kohtlema. Seni on tegevus olnud pigem teopõhine, mis tähendab, et reageeritakse esmalt teole. Rõhk on enamjaolt juhtumite menetlemisel. Ideaalis nähakse ning üritatakse välja arendada süsteemi, mis lähtuks esmalt lapse abivajadusest, püüdes jõuda põhjusteni, mis üldse ajendas alaealist panema toime õigusrikkumist. Välja on küll töötatud erinevad mõjutusvahendid, kuid sageli on küsimärgi all nende tegelik efektiivsus ning mõju lapsele või noorele. Alaealistele õigusrikkujatele kohaldatakse erinevaid meetmeid läbi alaealise mõjutusvahendite seaduse. Alaealistele võib kohaldada kas üht või mitut koos mõjutusvahenditest. Järgnevalt on välja toodud statistika 2014. aastal kohaldatud mõjutusvahenditest.

Mõjutusvahendeid kohaldati 2014. aastal alaealistele järgmiselt (Eesti Noorsootöö Keskus):

- 1) hoiatus 747 korda (33,9%),
- 2) üldkasulik töö 428 korda (19,4%),
- 3) spetsialisti juurde vestlusele suunamine 617 korda (28,0%),
- 4) koolikorralduslikud mõjutusvahendid 32 korda (1,5%),
- 5) erikooli suunamine 40 korda (1,8%)
- 6) programmi suunamine 301 korda (13,7%),

- 7) kohustus elada vanema juures 23 korda (1%),
- 8) käendus + lepitamine 17 korda (0,8%).

Lähtudes Alaealiste mõjutusvahendite seadusest, võime töös alaealiste õigusrikkujatega ära tunda ühe taastava õiguse meetme - lepituse, mida käsitletakse kui ühte konflikti lahendamise võimalust. Lepitusteenus on leidnud rakendust alates 2007. aasta veebruaris (Sotsiaalkindlustusamet). Lepitusteenuse osutamine käib hetkel läbi Sotsiaalkindlustusameti, täpsemalt koordineerib tegevust Ohvriabi, mille teenuseid osutatakse igas Eesti maakonnas, Ohvriabi tegevust reguleerib ohvriabi seadus. Kuigi lepitus on alaealiste õigusrikkujate puhul alternatiivseks meetmeks süüdimõistmisele, võime näha, et lepitust kui ühte taastava õiguse meetet, kasutatakse alaealiste õigussüsteemis võrdlemisi vähe. Alaealistele rakendatud mõjutusvahenditest kasutati lepitamist 2014. aastal kõigest 17 korda ehk 0,8% (Alaealiste komisjonide 2014 aasta statistika ülevaade EHISE andmete põhjal, 20). 2010. aastal viidi Justiitsministeeriumi poolt läbi lepitusmenetluse rakendamise analüüs. Uuringus analüüsiti lepitusmenetluse praktikat, samuti keskenduti praktika käigus ilmnenule kitsaskohtadele. Tulemuse saamiseks analüüsiti kriminaalmenetlusregistri andmetel leppimise tõttu kriminaalmenetluse lõpetamise määruseid, selleks viidi läbi intervjuud lepitajatega, prokuröridega ning kohtunikuga, ühtlasi pöörati tähelepanu teiste riikide praktikatele. (Klopets & Tamm, 2010, 4.) Kriminaalmenetluses on loodud küll lepitusmenetluse võimalus, kuid tõdetakse, et puudu on vabatahtlikust, menetlusega samaaegselt toimuvast lepituse võimalusest. (Vägivalla ennetamise strateegia aastateks 2015-2020.)

Lastekaitseseadus § 21 lõike 1 kohaselt, tuleb iga last mõjutatavate otsuste vastuvõtmisel või vastu võtmata jätmisel ehk otsuste tegemisel, selgitada välja lapse huvid ning lähtuda otsuse tegemisel neist kui peamistest kaalutlustest (RT I 2014, 06.12.1). Alaealistele rakendatavad mõjutusvahendid, sealhulgas teenused, peavad lähtuma mitte üksnes lapse huvidest ega vajadustest, vaid lapsest endast. Samas on arusaadav, et olenemata lapse või noore riskikäitumise astmest, peavad alaealised mõistma, ühtlasi saama selge sõnumi, et nende poolt toime pandud õigusrikkumine ei ole õige ning tehtud kahju tuleb heastada. Noorte poolt toime pandud õigusrikkumised iseenesest ei vähene, just noored ise peavad haarama initsiatiivi, et tehtud kahju heastada. Tegevused on siinkohal äärmiselt erinevad, olenevalt õigusrikkumise tõsidusest. Kahju heastamisest madalama riskiga laste ja noorte puhul saab rääkida kogukonnatööst ehk üldkasulikust tööst. Kogukonnatöö rakendamisel tuleb jälgida, et see ei tagaks noortele võimalust lihtsalt nii-öelda kogunemiseks, kus nad võiksid teineteist mõjutada, soodustades nii edasisi võimalikke õigusrikkumisi.

Kannatanuga kohtumine ja isiklikult vabandamine, on küll üks osa kahju heastamisest, aga ainult juhul, kui kannatanu tunneb, et suudab toime tulla taolise kohtumisega. (McLaren, 2010, 8.)

Hetkel toimival lastekaitseüsteemil, on mõistagi oma positiivsed küljed, üldjuhul on komisjonides välja kujunenud tihe suhtevõrgustik, komisjoni liikmetel on vastav pädevus, kogemused ning oskused teha efektiivset juhtumipõhist võrgustikutööd. Mõistagi on alaealiste komisjonidel omad puudused. Lähtudes vägivalla vähendamise arengukavast, ei ole alaealiste komisjonide kvaliteet, töökorraldus ning mõjutusvahendite rakendamine piisavalt ühtlane. Puudub täielik järelevalve selle üle, kas alaealine kasutab talle määratud mõjutusvahendit või mitte. Puuduseks on toodud asjaolu, et komisjoni reageering alaealise poolt toime pandud õigusrikkumisele, jääb tihti hiljaks. Lisaks on välja toodud tõsiasi, et alaealiste komisjonides ei saa alaealine piisaval määral tähelepanu ehk puudu jääb individuaalsest lähenemisest. (Vägivalla vähendamise arengukava aastateks 2010-2014, 23-24.)

Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018

Kriminaalpoliitika arengusuundadega aastani 2018, määratletakse pikemas perspektiivis konkreetsed eesmärgid ning tegevused, millest avalikul sektoril lähtuda tuleb. Üheks peamiseks eesmärgiks on korduvkuritegevuse ning alaealiste kuritegevuse ennetamine. Eelkõige soosivad tegevused kuritegude arvu ning kuriteoohvriks langemise riski vähendamist (Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018, 1).

Laste ja perede arengukava 2012-2020

Laste ja perede arengukava peamiseks sihtrühmaks on laps koos perega, eesmärgiks on suurendada laste ning perede heaolu, tõstes seeläbi laste ja perede elukvaliteeti (Laste ja perede arengukava 2012-2020).

Noortevaldkonna arengukava 2014-2020

Noortevaldkonna arengukava 2014-2020, on suunatud eeskätt noortele vanuses 7-26 eluaastat. Arengukavas on välja toodud neli peamist meetet, võimaluste suurendamine noorte loovuse arendamiseks, omaalgatuseks ja ühistegevuseks, tõrjutusriskis noorte kaasamine ja noorte tööhõivevalmiduse parandamine, noorte aktiivse osaluse toetamine kogukonnas ja otsustes ning kvaliteetse noortepoliitika ja noorsootöö arengu tagamine (Noortevaldkonna arengukava 2014-2020, 12).

Vägivalla ennetamise strateegia aastateks 2015-2020

Vägivalla ennetamise strateegia aastateks 2015–2020 hõlmab lastevahelist vägivalda, laste väärkohtlemist, perevägivalda (lähisuhtevägivalda), seksuaalvägivalda ning inimkaubandust. Olulise sihtgrupina käsitletakse strateegias alaealist õigusrikkujat ning alaealist kannatanut.

ÜRO lapse õiguste konventsioon

ÜRO lapse õiguste konventsioon sätestab vastavad õigused, mis on vajalikud lapse arengu ning heaolu tagamiseks. Konventsiooni on kohustatud järgima kõik konventsiooniga ühinenud riigid. ÜRO lapse õiguste konventsiooni artikkel 40 lõik 1 ütleb: „Osalisriigid tunnustavad, et igal lapsel, keda kahtlustatakse, süüdistatakse või kes leitakse süüdi olevat kriminaalseaduse rikkumisi, on õigus sellisele kohtlemisele, mis arvestab lapse väarikustunnet ja väärtushinnanguid, suurendab lapse austust inimõiguste ja teiste inimeste põhivabaduste vastu ning arvestab lapse vanust ja toetab lapse ühiskonda integreerimise taotlust ning tema omandatavat konstruktiivset osa ühiskonnas.“ (Lapse õiguste konventsioon 1989.) Rakendatava mõjutusvahendi puhul tuleb veenduda, et see ei oleks alaealist kuidagi sildistav ega kahjustaks lapse või noore mainet mõnel teisel viisil, lahendus peab eeskätt olema lapse või noore arengut toetav.

Euroopa Liidu põhiõiguste harta

Laste õigused on sätestatud ka Euroopa Liidu põhiõiguste hartas. Artikli 24 kohaselt on igal lapsel õigus kaitsele ning hoolitsusele, tagatud peab olema lapse heaolu. Ühtlasi tuleb kõikides toimingutes, mida viivad läbi avalik-õiguslikud asutused või eraõiguslikud institutsioonid, esikohale seada lapse huvid. (Euroopa Liidu põhiõiguste harta 2012.)

2.4 Suurbritannia, Walesi ja Soome kogemus taastava õiguse rakendamisel

Kriminaalõiguse kontekstis saab taastav õigus olla rakendatud mistahes protsessi staadiumis, alates noore vahistamisest või toimepandud õigusrikkumise mõistmisest, kuni kogukonda integreerimiseni ning edasise jälgimiseni.

Taastava õiguse protsess hõlmab endas kannatanu, õigusrikkuja, nende vanemate, eeskostjate, lastekaitsetöötaja, erinevate võimu- või õigusorganite ning kogukonnaliikmete

kogunemist struktureeritud ja turvalises keskkonnas. Protsess põhineb dialoogile, läbirääkimisele ning probleemi lahendamisele. Taastavast õigusest lähtuvalt, seatakse eesmärk rehabiliteerida ning integreerida noort õigusrikkujat, aidates noorel uuesti integreeruda kogukonda. Eelnevalt peab õigusrikkumise toime pannud noor mõistma kahju ulatust, selle mõju kannatanule ning teistele kogukonnaliikmetele. Ühtlasi, tuleb noorel teadvustada oma kriminaalset käitumist ning sellega seonduvaid tagajärgi. (Promoting Restorative ..., 2013, 2.) Taastava õiguse rakendamine laste ja noore puhul ei tähenda mitte üksnes püüdu vähendada õigusrikkumisi, vaid midagi palju enam. Protsessi käigus omandavad noored eneseväljendamise oskuse, õpivad strateegiaid, kuidas luua, hoida ning parandada suhteid. Omandatud oskused on abiks nii isiklikus elus kui tulevases töökeskkonnas. (Hopkins, 2009, 158.)

Alaealistele mõjutusvahendite kohaldamisest lähtudes, ei saa tähelepanuta jätta Justiitsministeeriumi arengukavas (aastateks 2014-2017) kajastatavat: „Alaealiste kuritegevuse vastase võitluse prioriteetsus tuleneb ühelt poolt sellest, et peamiselt saavad kriminaalsed karjäärid alguse nooruki-eas, mistõttu tasub reageerimisel panustada eelkõige noorte mõjutamisele. Teiselt poolt on noorte kriminaalne aktiivsus kõige kõrgem ning kui suudetakse vähenemine saavutada noorte käitumist mõjutades, siis on ka positiivne mõju kuritegevusega seotud kahjude vähendamisele ja turvatunde suurendamisele suurim. Lahendamist vajavaks probleemiks on kriminaalse käitumisega noorte liiga hiline märkamine ning erinevate asutuste puudulik koostöö noore mõjutamisel ning abistamisel. Eesti eesmärk on Põhjamaade eeskujul tagada, et noortel oleks kriminaaljustiitsüsteemiga võimalikult vähe kokkupuuted ning võimalikult palju kasutataks sotsiaalseid ennetus- ja mõjutusmeetmeid...“ (Justiitsministeeriumi arengukava 2014-2017). Sellest tulenevalt on töö autor valinud järgmised riigid - Suurbritannia, Walesi ning Soome, kes on silma paistnud taastava õiguse meetmete eduka rakendamisega õigussüsteemis.

Suurbritannia, Wales

Suurbritannias, ühtlasi Walesis, on mitmeid erinevaid võimalusi taastava õiguse kasutamiseks töös alaealiste õigusrikkujatega (Restorative Justice Council, 2013, 20-21):

1. tänavapõhine sekkumine, kus taastava õiguse lähenemist rakendatakse alternatiiviks vahistamisele või süüdistuse esitamisele, kasutatakse esmalt läbi politseiametniku. Taastava õiguse kasutamine antud staadiumis hõlmab noorte taastavat ettevalmistust (*Youth Restorative Disposals*), mida aeg-ajalt rakendatakse

töös noortega, taastavaid hoiatusi (*Restorative Cautions*) ning esimese taseme kogukonna lahendust (*'Level One' Community Resolution*);

2. formaalsed kohtuvälised ettevalmistused, sealhulgas täiskasvanute tingimisi karistus (*Adult Conditional Cautions*);
3. süüdi mõistmise järgselt, kuid enne karistuse määramist. Seda saab rakendada lükates edasi kohtumõistmist, lubades nii taastaval protsessil osaks saada, üldjoontes on seda kirjeldatud Karistusseadustikus (*Crime and Courts Act*). Nimetatud seadus mängib olulist rolli noorte kohtusüsteemis, kuna seadus ei määra õigusrikkujatele protsessis osalemiseks vanusepiirangut. On tõenäoline, et taastava õiguse rakendamine noorte õigussüsteemis kasvab eelkõige kohalike esinduste võimele rakendada taastavat õigust ning kohtunike ja teiste täidesaatvate ametnike valmidusele edasi lükata süüdimõistmist, selleks, et kohaldada esmalt taastavast õigusest tulenevaid meetmeid;
4. täiendus kohtumääruste karistustele, mis on osa kogukonna karistusotsuse aktiivsuse nõudest või kriminaalõigussüsteemi seaduse kontekstis mitte täitmisele pööratud otsusest;
5. karistuse määramise järgses faasis kaasatakse lepitusmenetlusse, kas siis enne või peale vahi alt vabastamist. Algatus võib tulla kannataja, õigusrikkuja või kriminaalhooldustöötaja poolt.

On mitmeid teisi faktoreid, mida tuleb silmas pidada ning kaaluda, kui soovitakse tuua taastavast õigusest tulenevat lähenemist teatud piirkonnas noortele lähemale.

Tähelepanu tuleks pöörata järgmistele aspektidele (ibid):

- Kuidas ja läbi kelle jõuavad juhtumid teenusepakkujateni?
- Kas antud asukohas on piisavalt ressursse rakendamaks kokkulepete tulemeid, mis sisaldavad taastavad ning ettevalmistavaid elemente?
- Kas koostöö erinevate osapoolte, näiteks teiste kolmanda sektori organisatsioonid nagu Ohvriabi, kriminaalsüsteemi professionaalid ning avalikud teenuse pakkujad noorte õigusrikkujate valdkonnas, võivad toetada programmide rakendamist?
- Kas on piisavalt ressursse selleks, et hallata taastavat õigust turvaliselt ning efektiivselt, ühtlasi, kas on piisavalt pühendumust õpetada asjakohaselt välja inimesi, eraldada aega ja ressursse juhtumite edasiseks hindamiseks,

ettevalmistuseks, vahendamiseks, jätkusuutlikkuseks ning lõplikuks hinnanguks?

Soome

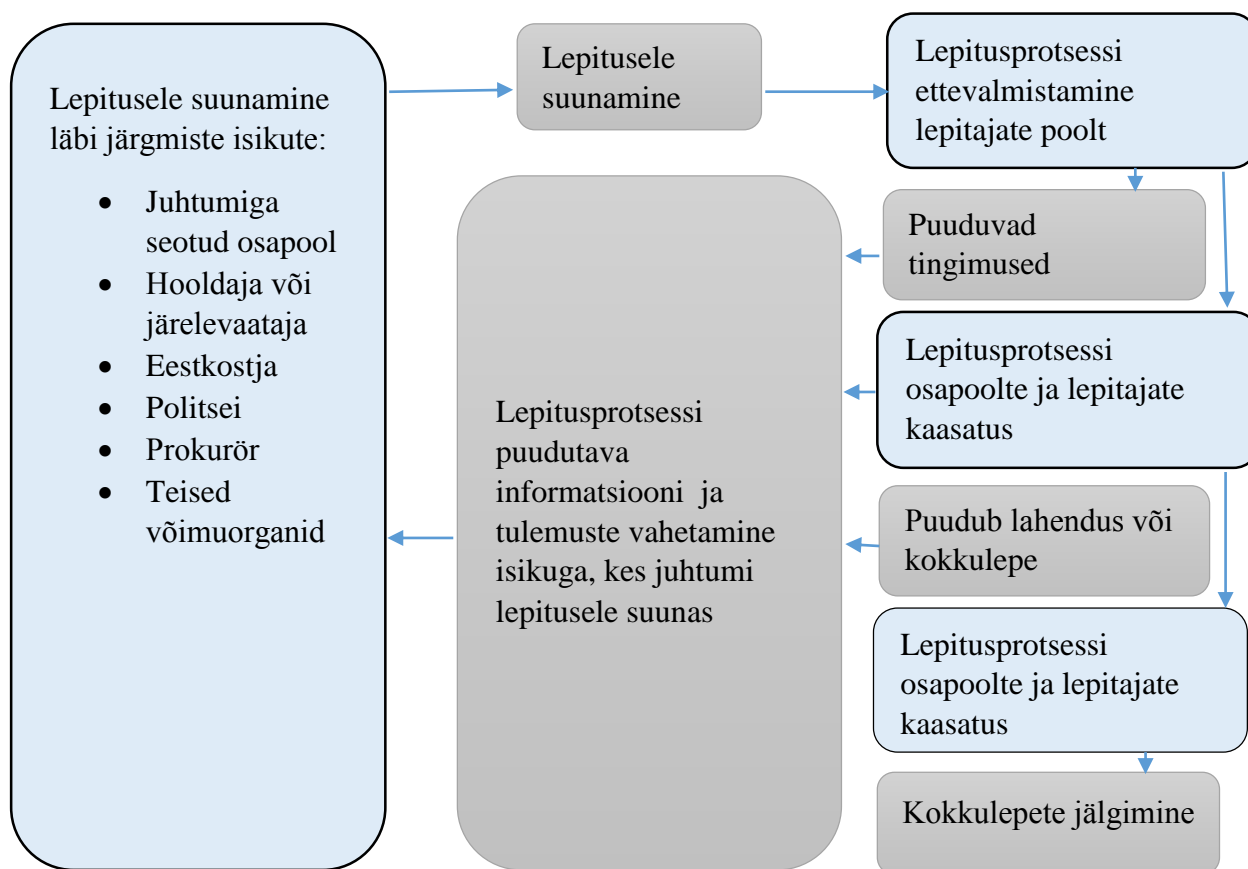
Alates 2006. aastat on lepitusteenus Soomes olnud iga kodaniku põhiõigus. Alaealiste õigusrikkujate puhul on peamiseks eesmärgiks anda lepitamises osalemise õigus mõlemale osapooltele. Jälgitakse, et kohtumine toimuks turvalises keskkonnas, et mõlemad osapooli võetaks kuulda ning osapooled saaksid mõjutada protsessi, jõudes seeläbi efektiivsete lahendusteni. Igat konflikti nähakse kui õppimise võimalust. (Chapman, Gellin, Aertsen & Anderson, 2015, 54.)

Näiliselt võib iga kuritegu käsitleda läbi lepitusprotsessi. Samas on täheldatud mõningaid piiranguid, mida tuleb arvestada eraldi konkreetse juhtumi puhul (Honkatukia, 2015, 57-58):

- lähisuhtevägivalla juhtumite puhul peab lepitusteenusele suunama üksnes politsei või süüdistaja (prokurör);
- lähisuhtevägivalla juhtumites, kus vägivald on korduv või eelnev lepitusprotsess on ebaõnnestunud, ei tohiks rakendada lepitusteenust uuesti;
- lepitus seksuaalkuritegude juhtumite puhul, kus ohvriks on laps, on keelatud;
- juhul, kui juhtum on lepitusteenusele jõudnud läbi osapoolte endi, tuleb sellest teada anda, kas politseile või prokurörile;
- juhul, kui laps või noor on noorem kui 18 eluaastat, peab nõusoleku andma lapse vanem või hooldaja.

Soomes on lepitusteenus enamasti organiseeritud ning hallatud munitsipaal-sotsiaalsete heaolu pakkuvate asutuste poolt, teatud juhtudel ka valitsusväliste organisatsioonide poolt (Honkatukia, 2015, 58). Soomes toimivat lepitusprotsessi etappe kujutab Joonis 2, mis näitab, läbi milliste võtmeisikute kaudu käib lepitusteenusele suunamine ning milliseid samme astutakse, et jõuda lõpliku kokkuleppeni või tulemuseni.

Lepitusprotsess tsiviiljuhtumites

Joonis 2. Lepitusprotsess tsiviiljuhtumites (Vetemaa, 2016 kohandatud, The National Institute for Health and Welfare, 2013 alusel)

Sõltumata sellest, et lepitusteenust pakutakse väljastpool kriminaalõigussüsteemi, on tulemusel sageli otsene mõju kriminaalsete menetlustega ning teiste seaduslike osapooltega. Näiteks võib osutada märkimisväärseks tegur, kui prokurör kaalub süüdistuse esitamist või mitte esitamist. Lepitus võib olla aluseks eeluurimise piiramisel, loobumisel võimalikest süüdistustest, kohtuotsuse kehtestamisel, karistuse kergendamisel või karistuse tüübi muutmisel. Samas, kokkulepe ei garanteeri ei süüdimõistmist ega karistuse kergendamist, ühtlasi, ei ole kohustatud prokurör ega kohus lepitust arvesse võtma. (Honkatukia, 2015, 57.)

Taastava õiguse rakendamise töö alaealiste õigusrikkujatega, on edukalt silma paistnud Suurbritannia, Wales ning Soome. On mitmeid viise, kuidas ning millises etapis, õigusrikkujale läbi taastava õiguse lähenetakse. Suurbritannia, sealhulgas Wales, on silma

paistnud taastavast õigusest tuleneva lähenemise rakendamisega tänavapõhisel sekkumisel, kus taastav õigus on nii-öelda alternatiiviks vahistamisele või karistamisele. Soome seevastu, on edukaks osutunud alaealise õigusrikkujate lepitamisel. Usutakse, et igast konfliktist saab õppida ning igat konflikti või kuritegu, on enamasti võimalik käsitleda läbi taastava õiguse protsessi.

2.5 Ülevaade temaatilistest uuringutest ja analüüsides

Antud peatüki alla on koondatud peamised taastavat õigust puudutavad temaatilised uuringud ja analüüsid.

Hoidumine ja taastava õiguse mehhanismid hoidumaks kuriteost taastava õiguse praktikate jooksul (2015) (*Desistance and restorative justice Mechanisms for desisting from crime within restorative justice practices*) uuring viidi läbi kolmekümne uuritava vahel Austrias, Belgias ning Põhja-Iirimaal, eesmärgiga uurida inimeste kogemusi, kes on osalenud, kas kannatanu-kurjategija lepitamise või *conferencing* meetodi protsessis ning lõpetanud sellega ühtlasi õigusrikkumiste toimepanemise. Keskenduti asjaolule, kas protsessis osalemine oli olnud uuritavate jaoks kasulik korduvõigusrikkumiste hoidumise protsessis ning kui jah, siis millistel viisidel.

Antud uuringu põhiküsimused olid järgmised (Aertsen & Lauwaert, 2015, 12-13):

- Kuidas taastava õiguse protsessis osalemine mõjutab inimesi, kes on toime pannud õigusrikkumise?
- Millised tegurid taastava õiguse praktikates toetavad positiivset subjektiivsust ning sotsiaalseid muutuseid, mis aitavad hoiduda kuriteost?
- Kellelt ning millistes tingimustes on antud tegurid asjakohased?

Uuringu käigus jõuti järgmistele tulemustele (ibid):

- uuringu tulemuseks oli kinnitus, et taastava õiguse meetmete, sealhulgas kannatanu-kurjategija lepitamisel ning *conferencing* meetodil, mida Austrias, Belgias ning Põhja-Iirimaal praktiseeritakse, on potentsiaali mõjutada hoidumist kuriteo toimepanemisel;
- uurimistulemused Austrias kinnitasid, et kannatanu-kurjategija lepitamisel on potentsiaali algatada muutusi, mis ei pruugi olla avaldunud kriminaalse süüdimõistmise tulemusena, samuti osutus kannatanu-kurjategija meede toetavaks käimas olevas hoidumise protsessis, kus see hõlbustas tõelist konflikti lahendamist ning aitas taastada suhteid ning tugevdada sotsiaalseid sidemeid, mis on oluliseks faktoriks hoidumise protsessi juures. Leiti tõendeid, et kannatanu-kurjategija lepitamine töötab eriliselt hästi tõsiste juhtumite puhul, kus on tegemist raskendatud kallaletungiga. (ibid, 73-74);

- uurimustulemused Belgias kinnitasid, et kannatanu-kurjategija lepitamine avaldab osapooltele mõju, enamasti tunnevad osapooled, et saavad protsessi käigus toetust. Konkreetselt toodi välja lepitaja roll, täpsemalt lepitaja suhtumine ning avatud suhtlus, mis tähendab, et osapooltele anti võimalus ennast tõesti avada. Leiti, et nimetatud aspektidel ei ole küll mõju hoidumisele, kuid mõjutavad eeskätt protsessi dünaamikat. Ühtlasi märgiti ära suhtlus kanntanuga, mida peeti stressirohkeks, kuid samas jõuti järeldusele, et see oli hea kogemus. Vestlus kannatanuga võttis osalejate õlgadelt nii-öelda psühholoogilise pinget, muutis seeläbi osapooled julgemateks. Samuti toodi välja, et kannatanu ees vabandamine ning tõestamine, et õigusrikkuja on otsustanud muutuda, aitas taastavale protsessile kindlasti kaasa. (ibid, 114-115);
- uurimustulemused Põhja-Iirimaal kinnitasid, et kannatanu nägemisel, kuulamisel ning mõistmisel, millist kahju on tekitatud, võib olla tähendusrikas mõju õigusrikkuja moraalsuse arengule. Leiti, et taastava õiguse lähenemisel on potentsiaali pakkuda võimalusi peegeldamiseks noorte kriminaalset käitumist. (ibid, 167.)

Taastav õigus ja kannatanud: empiiriline uuring vajadustest, kogemustest ja kannatanute positsioonist taastava õiguse praktikates (2015) (*Victims and Restorative Justice: An empirical study of the needs, experiences and position of victims within restorative justice practices*) uuring põhineb lõplikel kahe aasta uuringu projekti „Kannatanud ja taastav õigus“ uurimustulemustel, projekt on koordineeritud Euroopa Taastava Õiguse Foorumi poolt ning leidnud rakendust Hollandis, Soomes ja Austrias. Uuringu keskmeks olid kanntanud taastava õiguse kontekstis. Uuringus analüüsiti nii kuriteos kannatada saanute kogemusi, kes olid ühtlasi osalenud kannatanu-kurjategija lepitamise protsessis kui taastava õiguse maastikul tegutsevate Ohvriabi praktikute arvamusi ning vaateid.

Uuringu käigus jõuti järgmistele tulemustele (Aertsen, Bolívar & Vanfraechem, 2015, 140-141):

- võrreldes Hollandiga, tundsid Austrias ja Soomes enamus kannatanuid, et lepitusprotsessis suudeti heastada kahju;
- asjakohaseks uurimustulemuseks osutus asjaolu, et Hollandis on kannatanud võimaluse korral valmis osalema taastava õiguse protsessis uuesti;

- enamused kannatanuid, keda intervjueriti, olid rahul kogemusega, mida taastava õiguse protsess neile andis, seda nii lepitusse suunamise, suhtlusviisiga protsessi käigus ning tulemusega, mis protsessi lõppedes ilmnis;
- ühtlasi toodi välja asjaolu, kus hoolimata kannatanute positiivsest hinnangust taastava õiguse protsessile, samuti õigusrikkuja siirale vabandusele, olid intervjueritavad vähem optimistlikud aspektides, mis hõlmasid kahju heastamist ning ohvriks langemise kogemusega toimetulekut.

Taastav õigus karistuse määramise järel, toetades ja kaitstes kannatanuid. Suurbritannia pilootprojekti lõppraport – juuni 2015. Kannatanu algatatud taastav õigus. Taastades tasakaalu. Projekti hinnang läbi teostatud intervjuude kannatanutega, õigusrikkujatega ning teenusele suunavate isikutega. (2015) (*Restorative Justice at the Post Sentencing Level Supporting and Protecting Victims. Final Report of the UK Pilot Project - June 2015. Victim Initiated Restorative Justice. Restoring the Balance. An Evaluation of the Project conducted through interviews with victims, offenders and those making referrals to the service.*) uuringu peamiseks eesmärgiks oli hinnata Suurbritannia pilootskeemi, mille fookuses oli kannatanu taastavas õiguses. Pilootskeem on osa Euroopa projektist „Taastav õigus karistusjärgselt: toetades ja kaitstes kannatanuid“ (*Restorative justice at postsentencing level: supporting and protecting victims*), mis viidi läbi 2013. aasta jaanuarist kuni 2014. aasta detsembrini. Antud uuring kavandati, et uurida Suurbritannia taastava õiguse projektis (kannatanud ja õigusrikkujad) osalejate nägemusi ning kogemusi, ühtlasi uurida teenusele suunajate vaateid. Uuringu konkreetsed eesmärgid kannatanute ja õigusrikkujate kontekstis olid järgmised (Hallam, 2015, 8):

- uurida taastava õiguse esialgseid vaateid ja ootuseid;
- uurida otsustusprotsessi, mis suunas osalejaid võtma osa taastavast õigusest;
- uurida osalejate informatsiooni kättesaamise vajadust;
- uurida osalejate nägemust taastava õiguse protsessist;
- uurida osalejate kogemust ning rahulolu taastava õiguse *conferencing* meetodist;
- uurida üleüldiseid tundeid, mida taastava õiguse protsessis osalemine tekitas.

Uuringu käigus jõuti järgmistele tulemustele (ibid, 51):

- kannatanud, kes taastava õiguse protsessis osalesid, andsid rahuloleva tagasiside, osalejate kogemused olid suuresti positiivsed. Märgiti, et juba protsessi käigus tunti, kuidas osalemine aitas kaasa osaliselt kahju heastamisele;
- kannatanud, kes võtsid osa *conferencing* meetodist, olid samuti tulemusena rahul. Osalejad tundsid, et nad olid protsessiks eelnevalt hästi ette valmistatud ning õhkkond oli turvaline;
- kõik kannatanud, keda uurimuse käigus intervjueriti, soovitsid taastavat õigust teistele.

Uuring ja valik kõige efektiivsematest taastava õiguse praktikatest töös alaealiste õigusrikkujatega Euroopas: hetkepilt 28 Euroopa liikmesriigist (2015) (*Research and Selection of the Most Effective Juvenile Restorative Justice Practices in Europe: Snapshots from 28 EU Member States*) uuringu peamine eesmärk oli kaardistada taastava õiguse maastik Euroopa Liidus. Ühtlasi püüti identifitseerida erinevaid tegureid, mis on tekitanud määravaid väljakutseid ja takistusi taastava õiguse meetmete efektiivsel rakendamisel, samuti püüti leida paljutöotavaid lahendusi ehk „häid praktikaid“ probleemidele, kirjeldades põgusalt teiste riikide positiivseid kogemusi. Hetkepilt loodi läbi kahekümne kaheksa Euroopa Liidu liikmesriigi, sealhulgas ka Eesti. (Dünkel, Horsfield & Păroşanu, 2015.)

Uuringus osalenud riikide (välja arvatud Küpros) kohaselt on peamine fookus kannatanu-kurjategija lepitamisel, mida kasutatakse eelkõige kõrvalejuhtimise kontekstis või aluseks kergendavale karistusele, enamasti vähem tõsiste õigusrikkumiste puhul. *Conferencing* meetod on vähem levinud, rakendatud kolmeteistkümnes riigis ning kasutatakse rohkem tõsisemate kuriteo vormide puhul. (ibid.)

Kaitstes õigusi, taastades austust ja tugevdades suhteid: Euroopa taastava õiguse mudel töös laste ja noortega (2015) (*Protecting Rights, Restoring Respect and Strengthening Relationships: European Model for Restorative Justice with Children and Young People*) uuringus lähtutakse järgnevatest uuringutest:

- **Uuring ja valik kõige efektiivsematest taastava õiguse praktikatest töös alaealiste õigusrikkujatega Euroopas: hetkepilt 28 Euroopa liikmesriigist (2015)**
- **Euroopa taastava õiguse mudel töös laste ja noortega (2015)**
- **Tööriistad professionaalidele: rakendades Euroopa taastava õiguse mudelit töös laste ja noortega (2015)**

Antud uuringus valisid eksperdid välja efektiivsete praktikate poolest silma paistvad kolm riiki - Põhja-Iirimaa, Soome ning Belgia. Nimetatud riigid osutusid valituks, kuna iga riik rakendab, kas lepitusteenust või *conferencing* meetodit noorte õigussüsteemis. Ühtlasi juhtusid kõigil kolmel riigil olema vähemalt kaheksa aastane kogemus antud valdkonnas ning seetõttu suudeti kogemuste põhjal teha järeldusi, milline on taastava õiguse väärtus töös alaealiste õigusrikkujatega. Kuna tegemist on küllaltki madala rahvaarvuga riikidega, on võimalus näha, kuidas taastav õigus toimib ennekõike riiklikul tasemel kui individuaalsete kohalike projektide näol. (Chapman, Gellin, Aertsen, & Anderson, 2015.)

Tööriistad professionaalidele: rakendades Euroopa taastava õiguse mudelit töös laste ja noortega (2015) (*Toolkit for Professionals: Implementing a European Model for Restorative Justice with Children and Young People*) tugineb järgnevatele uuringutele:

- **Uuring ja valik kõige efektiivsematest taastava õiguse praktikatest töös alaealiste õigusrikkujatega Euroopas: hetkepilt 28 Euroopa liikmesriigist (2015)**
- **Euroopa taastava õiguse mudel töös laste ja noortega (2015)**
- **Tööriistad professionaalidele: rakendades Euroopa taastava õiguse mudelit töös laste ja noortega (2015)**

Välja on toodud nii taastava õiguse teoreetiline raamistik kui praktiline pool Euroopa Liidus. Juhiseid antakse eelkõige poliitika valdkonnas, haridusasutuste kontekstis, üldises kriminaalsüsteemis. Esitatud on konkreetset juhised valdkonnas tegutsevatele praktikutele. (Chapman, Gellin & Anderson, 2015.)

Temaatilistest uuringutest ja analüüsides võib järeldada, et taastava õiguse rakendamine on andnud soovitud tulemusi mitmetes Euroopa riikides. Erinevad rahvusvahelised praktikad kurjategija-kannatanu lepitamises ning *conferencing* meetodi rakendamises, on näidanud, et taastava õiguse lähenemisel on potentsiaali mõjutada õigusrikkuja edasist käitumist, pakkudes taastava protsessi käigus positiivset kogemust nii õigusrikkujale kui kannatanule. Mitmed uurimistulemused kinnitasid, et mõlemad osapooled nii õigusrikkujad kui kannatanud, väljendasid rahulolu taastava protsessi lõppedes. Kuna mitmed riigid on taastava õiguse rakendamise maastikul nii-öelda algstaadiumis, samas on aga võtnud eesmärgiks reageerida õigusrikkumistele taastava õiguse lähenemise kaudu, saab uuringutest järeldada, et taastava õiguse rakendamisel kriminaalsüsteemis on perspektiive.

3 UURIMISPROBLEEMI ASETUS JA METOODIKA

Käesolevas peatükis tuuakse välja uurimisprobleemi asetus, kirjeldatakse valitud uurimisviisi, andmete kogumist ja analüüsimeetodit.

3.1 Uurimisprobleemi asetus, eesmärk ja uurimisküsimused

Uurimisprobleemi taustaks on olukord, kus alaealiste õigusrikkujate õigussüsteem on ümberkujundamisel ning seetõttu alles kujuneb välja, mida varasemast praktikast võetakse ja mida välja jäetakse. Taastava õiguse põhimõtetel põhinev meede - lepitusteenus, on Eesti õigussüsteemis kasutust leidnud aastaid. Lähtudes alaealiste mõjutusvahendite seadusest, on lepitusteenus üks alaealiste mõjutusvahenditest, samas on murekohaks lepitusteenuse vähene rakendamine alaealiste õigussüsteemis. Taastava õiguse lähenemine on alaealiste õigussüsteemis küllaltki uus mõiste. Seepärast on autori seisukohast oluline uuringu läbi viimine, millest lähtuvalt tuuakse välja nii praktikute, kes lepitusteenust osutavad, kohtuniku, abiprokuröride kui taastava õiguse võtmeisikute, sealhulgas alaealiste õigusrikkujate teemaga kokku puutuvate valdkonna arendajate vaated ja seisukohad antud teema kohta.

Uurimistöö eesmärgiks on välja selgitada alaealiste õigusrikkujate valdkonnaga kokku puutuvate võtmeisikute seisukohad ning hoiakud taastava õiguse rakendamisel alaealiste õigussüsteemis.

Lähtuvalt teoreetilisest raamistikust, uurimisprobleemist ja uurimuse eesmärgist, püstitati järgmised uurimisküsimused:

- Milline on riigitasandil arendajate hinnang ning tulevikuperspektiiv taastava õiguse rakendamisele alaealiste õigussüsteemis?
- Milline on kohtuniku ning abiprokuröride hinnang õigustmõistvale süsteemile seotult alaealiste õigusrikkujatega, kus rolli mängib taastavast õigusest tulenev lähenemine?
- Milline on taastavat õigust rakendavate praktikute kogemus ning hinnang taastava õiguse rakendamisele alaealiste õigussüsteemis?

3.2 Uurimisstrateegia, andmekogumismetoodika ja valim

Käesoleva töö autor on valinud empiirilise uurimuse läbiviimiseks kvalitatiivse lähenemisviisi. Kvalitatiivse lähenemise puhul tähtsustatakse andmete kogumise ja analüüsimise protsessis rohkem sõnu kui kvantifitseerimist (Bryman, 2016, 374).

Kvalitatiivse uuringu läbiviimisel lähtutakse peamistest põhimõtetest (Flick, 2007, 101):

- intervjueri peab hoiduma uuringus osalejate kahjustamisest;
- uuring võiks anda teatud positiivset tulemust ning identifitseerivat kasu.

Kvalitatiivse uurimuse läbiviimise andmekogumismeetodiks valis autor poolstruktureeritud ekspertintervjuu. Poolstruktureeritud intervjuu puhul valmistab uurija eelnevalt ette küsimused või vestluse teemad, intervjuu jooksul saab vastavalt vajadusele küsida lisaks täiendavaid küsimusi (Salmons, 2015, 59).

Poolstruktureeritud intervjuu elemendid on järgmised (Flick, 2006, 156-157): avatud küsimused (*open questions*), mis võivad saada vastatud tuginedes intervjueritava põhiteadmistele hetkeajel; teoriast juhitud (*theory-driven*) ning hüpoteesist suunatud küsimused (*hypotheses-directed questions*), mis on orienteeritud teaduslikule kirjandusele või baseeruvad uurija teoreetilistel eeldustel; vastasseisu küsimused (*confrontational questions*) - vastatakse teooriatele ning suhtele, mida intervjueritav on esitanud, et kriitiliselt uuesti läbi vaadata arvamused teiste võimalike alternatiivide valguses.

Kvalitatiivses uurimuses küsiti avatud lõpuga küsimusi (*open-ended questions*), küsimused annavad hea võimaluse osalejatel luua erinevaid võimalusi vastamiseks (Creswell, 2012, 218).

Ekspertintervjuu võib ebaõnnestuda järgmistel põhjustel (Meuser & Nagel 2002, 77-79; vt. Flick, 2006, 165 järgi): ekspert blokeerib intervjuu, kuna ei osutu piisavalt pädevaks valdkonna eksperdina; ekspert keskendub rohkem asutuse siseasjadele ning konfliktidele, mis tema valdkonnas esineb; eksperdi rolli asemel võetakse eraisiku roll, mis tähendab, et uurija ei saa ekspertteadmist; ekspert kipub rääkima rohkem enda teadmistest ega lähe kaasa niivõrd uurija intervjuu skeemiga, problemaatiliseks osutub asjaolu juhul, kui eksperdi jutt läheb uurija teemast mööda.

Kvalitatiivses uurimuses identifitseeritakse osalejaid ning kohti lähtuvalt eesmärgipärasest valimist (*purposeful sampling*), mis põhineb kohtadel, inimestel ning mis aitavad uurijal

paremini mõista keskset fenomeni. Selleks valivad uurijad eesmärgistatud valimi korral teadlikult asutused ja iniviidid. (Creswell, 2012, 205-206.)

Intervjuuküsimused moodustati lähtuvalt intervjueeritavate töö valdkonna spetsiifikast. Küsimused jagunesid valdkonna arendajate (vt Lisa 1), kohtuniku ja abiprokuröride (vt Lisa 2) ning lepitusteenust osutavate praktikute (vt Lisa 3) vahel.

Intervjuu kestis keskmiselt 45 minutit. Intervjuudele eelnes vabas vormis vestlus, mis peamiselt puudutas uuritavate töövaldkonda. Kõikidelt uuringus osalejatelt paluti nõusolekut intervjuu helisalvestamiseks, kõik intervjueeritavad andsid oma nõusoleku. Intervjuude jooksul kirjutati üles olulisena näivad tähelepanekud. Peale intervjuud arutati põgusalt uurimistööd puudutavate küsimuste üle.

Valimi moodustasid üksteist isikut, uuringus nõustus osalema kümme isikut. Üheteistkümnest keeldus üks, tuues põhjuseks ajapuuduse. Üks intervjuu kümnest, viidi läbi kirjalikult. Intervjueeritavad jagunesid järgmiselt:

- 1) üks intervjueeritav Justiitsministeeriumist;
- 2) üks intervjueeritav Sotsiaalministeeriumist;
- 3) üks intervjueeritav Balti Kriminaalpreventsiooni Instituudist;
- 4) üks intervjueeritav Harju Maakohtust;
- 5) üks erinevates valdkondades tegutsev valdkonna arendaja;
- 6) kaks intervjueeritavat Põhja Ringkonnaprokuratuurist;
- 7) kolm intervjueeritavat Ohvriabist;

Ajakava:

- 1) jaanuar 2016 - uurimuses osalevate intervjueeritavate välja selgitamine;
- 2) veebruar 2016 - kokkulepete sõlmimine intervjuude teostamiseks;
- 3) veebruar 2016 - intervjueeritavatega intervjuuerimisaegade kokkuleppimine;
- 4) märts 2016 - intervjuude teostamine.

3.3 Andmeanalüüsimetoodika

Käesoleva uurimuse andmete analüüsimisel (sealhulgas kodeerimisel, tematiseerimisel) on lähtutud järgmistest sammudest (Bryman, 2016, 581):

1. uurija kodeerib andmed nii kiiresti kui võimalik, juhul kui andmete kogumine eeldab intervjuude helisalvestamist, tuleks intervjuude transkribeerimisega alustada võimalikult varajases staadiumis;
2. uurija loeb läbi esialgsed transkriptsioonid, ülestähendused, dokumendid, ilma, et teeks märkmeid või hindaks tõlgendusi;
3. uurija kordab tegevust ehk loeb uuesti läbi andmed, samaaegselt teeb märkmeid märkimisväärtetest tähelepanekutest;
4. uurija vaatab uuesti läbi saadud koodid, võimalusel kõrvutab transkriptsioonidega;
5. seoses andmete ja koodidega, arvestab uurija rohkem üldisemate teoreetiliste ideedega ning üritab üldjoontes kirjeldada seoseid kontseptsioonide ja kategooriate vahel, mida moodustab;
6. uurija peab meeles, et igasugune andmete ühik saab ja vahel peaks olema, kodeeritud rohkem kui ühel viisil;
7. uurijal ei tasu liialt muretseda asjaolu üle, mis võib näida ühist kõigis koodides;
8. uurija hoiab kodeerimise vaateväljas ning väldib kodeerimise võrdsustamist analüüsiga, tähelepanu on suunatud leidude interpreteerimisele.

Andmete analüüsimisel arvestati järgmiste aspektidega (Flick, 2007, 101):

- teadlik nõusolek - intervjuueeritavale on tagatud piisav info uuringu läbiviimiseks, ühtlasi viiakse uuring läbi uuritavale sobivas keeles;
- transkriptsiooni anonüümsus - uuritavatele tagatakse konfidentsiaalsus ning privaatsus;
- transkriptsioon - veendumus, et intervjuude transkriptsioon on võimalikult sarnane originaalile;
- tagasiside - osalejatele võimaldatakse tagasiside uurimistulemustest, mis ühtlasi demonstreerib uuritavatele asjaolu, et on suudetud tagada uuritavate konfidentsiaalsus ning privaatsus;
- avaldamine - uurija võime ette näha, mil moel teised isikud võivad uuringut kasutada.

Tabel 1. Ekspertintervjuude kodeerimistähised

Koodi nimetus	Uurimuses osalenud ekspert
VA (VA-1; VA-BKI; VA-JM, VA-SM)	Valdkonna arendajad, kus BKI- Balti Kriminaalpreventsiooni Instituut, JM- Justiitsministeerium, SM- Sotsiaalministeerium
KO (KO-1)	Kohtunik
AP (AP-1; AP-2)	Abiprokurörid
OA (OA-1; OA-2; OA-3)	Ohvriabi (töötajad)

3.4 Eetika ja kvaliteet

Käesolevas uuringus olen lähtunud järgmistest uurimiseetika põhimõtetest (Christian, 2005, 140-6; vt. Flick, 2007, 69 järgi):

- informeeritud nõusolek - mitte keegi ei tohiks uurimusse olla kaasatud osalejana sellest teadmata ning võimaluseta keelduda uurimusest osa võtta;
- uurija väldib uuringus osalejate altvedamist, seda eelkõige varjatud tähelepanekute näol, andes uuritavatele valeinformatsiooni uurimuse eesmärgi kohta;
- uurija austab osalejate privaatsust, samuti peab olema garanteeritud ning tagatud konfidentsiaalsus;
- peamiseks põhimõtteks on andmete täpsus ning tõlgendus, mis tähendab, et uuringu käigus andmete analüüsimisel, on lubamatu andmete väljajätmine või igasugune pettus andmetega;
- oluline on austus uuringus osaleja vastu;
- oluline on osalejate heaoluga arvestamine;
- õigluse tagamine, mis adresseerib kasutegurite ning koorma suhet uuringus osalejate puhul.

Tagamaks uurimisprotsessis kvaliteet, tuleb uurijal esmalt lahti mõtestada, mida tähendab kvaliteet antud uurimisprojekti kontekstis. Kvaliteeti aitavad lahti mõtestada järgnevad juhised (Flick, 2007, 136): uurija arendab välja definitsiooni selle kohta, milliste eesmärkideni soovitakse jõuda projekti käigus ning millised standardid peaksid püsima jääma, siinkohal peab definitsioon olema nii selge kui võimalik; uurija defineerib, kuidas

mõista neid eesmärke ning standardeid, üleüldiselt kvaliteeti, mida soovitatakse saavutada, siinkohal tuleb välja arendada konsensus ehk üksmeel, kuidas rakendada valitud meetodeid; uurija arendab välja selge definitsiooni kohustuste kohta, selleks, et saavutada iga uuritava kvaliteeti uurimise protsessis; uurija rajab võimalikult palju läbipaistvust hinnangutele ning kvaliteedi määramisele; uurija seab sisse uurimisprotsessis uurimispäevikud ja protokollid ning otsused, mis protsessi käigus vastu võetud on.

Intervjuude läbiviimisel lähtuti järgmistest juhistest (Creswell, 2012, 220-221):

- intervjueeritava identifitseerimine - ühe konkreetse eesmärgistatud valimi strateegia kasutamine;
- intervjuu tüübi eelnev määratlemine - valida see, mis võimaldab kõige enam ligipääsu soovitud infole;
- vestluse helisalvestamine kogu intervjuu vältel - annab täpse ülevaate intervjuust;
- põigusate märkemete tegemine intervjuu jooksul, intervjuu protokollide rakendamine;
- sobiva intervjuerimiskoha leidmine intervjuu läbiviimiseks - võimaluse korral, leida vaikne koht, eemal segavatest faktoritest (näiteks teised ümbritsevad inimesed või müra);
- intervjueeritava kurssi viimine uurimisprojektiga enne intervjuu läbiviimist, selgitada uurimuse eesmärk ning aeg, mis kulub intervjuule, ühtlasi anda teavet uurija edasiste plaanide kohta, täpsemalt, kuidas uurija uurimistulemusi plaanib kasutada ning soovi korral tagada uurimuse kokkuvõtte kättesaadavus intervjueeritavale;
- plaani kohaselt tegutsemine, valmisolek paindlikkusele - intervjuu jooksul tuleb jääda küsimuste juurde, kuid samas olla piisavalt paindlik, et kaasa minna intervjueeritava jutuga, meeles tuleb pidada, et hea intervjuu võti peitub heas kuulamises;
- võimaluse korral küsida täiendavaid küsimusi ehk lisaküsimusi, mis on iga põhiküsimuse all, lisaküsimused aitavad välja tuua rohkem detaile, mis võib osutuda oluliseks, pakuvad täiendavat informatsiooni;
- viisakuse ning professionaalsuse säilitamine intervjuu lõppedes, intervjuu lõpeb intervjueeritava tänamisega, kinnitatakse konfidentsiaalsuse tagamist ning küsitakse, kas intervjueritav soovib saada hiljem kokkuvõtet uuringu tulemustest.

4 UURIMISTULEMUSED JA ARUTELU

Käesolevas peatükis käsitletakse valdkonna arendajate, kohtuniku, abiprokuröride ja praktikute teadlikkust taastavast õigusest tulenevast lähenemisest. Antakse ülevaade kogukonna ja vabatahtlike rollist taastava õiguse protsessis ning tuuakse välja rakendajate arvates nii taastava õiguse kasutegurid kui võimalikud takistavad tegurid. Ühtlasi käsitletakse probleeme seoses toimiva seadusliku raamistikuga, arendamist väärivaid tegurid ning ettepanekuid. Tähelepanu alla võetakse osapoolte avatus taastava õiguse lähenemise suhtes ning teavitustöö vajadus. Esitatud andmete ilmestamiseks on lisatud väljavõtted tsitaatide kujul intervjuudest. Arutelu käigus seostatakse uurimistulemused nii teoreetilise- ja õigusliku raamistikuga kui läbiviidud uurimuste tulemustega.

4.1 Uurimistulemused

4.1.1 Teadlikkus taastavast õigusest tulenevast lähenemisest

Valdkonna arendajate sõnul on taastaval õigusel oluline roll nii ühiskonna turvalisuse kui laste õiguste tagamisel, laiemas kontekstis põhineb taastav õigus üldisemal õigusrahu taastamisel. Teadmised taastavast õigusest, on tulnud eelkõige läbi teiste riikide praktikatega tutvumise.

VA-1: „*Taastav õigus erineb karistavast õigusest peamiselt selle poolest, et ta keskendub rohkem tulevikule kui minevikule, rohkem lahendusele kui süüile, rohkem kaasamisele kui väljaarvamisele, rohkem ohvrile ja tema lähedastele kui ainuüksi kahju tekitajale. Ja näeb parimat lahendust selles, kui mõlemad osapooled võtavad teatud vastutuse just, et võimalik oleks edasi minna ja parem oleks olla.*“

Valdkonna arendajad on kursis erinevate taastavast õigusest tulenevate meetoditega. Uurides, milliseid teisi taastava õiguse meetodeid on sobilik rakendada töös alaealiste õigusrikkujatega Eestis, leiti, et kindlasti oleks perspektiivne *conferencing* meetodil, mis tähendab, et lisaks kannatanule ning õigusrikkujale, võtavad protsessist osa nii kogukonnaliikmed kui teised juhtumiga seotud isikud. Samuti toodi välja, et ringi meetod on kergesti rakendatav ning tulemuslik. Ringi meetod sarnaneb *conferencing* meetodile,

mis laiendab teadlikult osalejate arvu, erinevus seisneb eelkõige ringi meetodi puhul „jutupulga“ kasutamises ning edasi andmises ringis. Siinkohal ei tehtud olulist vahet ringi ega *conferencing* meetodil, mõlemal juhul tähendas see intervjueeritavatele laiendatud ringi kaasamist. Toodi välja, et printsiibid ning eesmärgid on mõlemal juhul samad, küsimus peitub osalejate arvus. Eestis nähakse uuritud ekspertide sõnul pigem *conferencing* meetodi kasutamist, mille puhul koguneb kokku alaealise lähiring, protsessi käigus langetatakse ühiselt vastutus, kas siis mõjutada alaealise käitumist või heastada tekitatud kahju.

Kohtuniku teadmised taastavast õigusest piirduvad enamasti terminoloogia tundmisega. Ollakse kuulnud teooriat, et karistus ei ole parim lahendus ning tuleb otsida alternatiivseid mõjutusvahendeid inimeste suhtes, kelle suhtes need võivad toimida, eeskätt alaealiste puhul. Abiprokuröride teadlikkus taastavast õigusest on peamiselt koondunud läbi erinevate seminaride ning infopäevade. Abiprokuröride sõnul tähendab taastav õigus kõiki teisi võimalusi ja vahendeid, kuidas õiglus ilma kriminaalkaristust kohaldamata, võiks jalule seatud saada. Rõhutatakse, et idee, mida taastav õigus endast kujutab ja kuidas see peaks toimima, on teada.

Praktikud leiavad, et taastav õigus on ennekõike suunatud kannatanule, pakkudes kannatanule võimalust võtta osa nii-öelda karistuse määramise protsessist, andes seejuures ohvrile sõnaõiguse. Samas ollakse arvamusel, et taastav õigus on justkui konflikti lahendamise lahenduste leidmise kaudu, ilma karistusi rakendamata. Leitakse, et taastava õiguse käigus heastatakse ning taastatakse tekitatud kahju, väärikus ning osapoolte autunne.

BKI-1: „*Õiguse mõistmise viisidest kõige humaansem ja ühiskonda tervendav.*“

Teadlikkus taastavast õigusest on koondunud enamjaolt läbi erinevate seminaride ning infopäevade, samuti läbi teiste riikide praktikate tutvumise. Intervjueeritavad on kursis taastava õiguse olemusega. Teadvustatakse, et taastava õiguse lähenemine on alternatiiv karistuslikule lähenemisele ning et taastava õiguse märksõnaks on kahju heastamine. Enamasti seostub intervjueeritavatele taastava õigusega lepitusmenetlus, küll aga nähakse perspektiivse *conferencing* meetodil, kus vastupidiselt üks ühele lepitamisele või lepituse vahendamisele, on kaasatud teised osapooled, kes alaealisega väiksemal või suuremal määral kokku puutuvad.

4.1.2 Kogukonna ning vabatahtlike roll taastava õiguse protsessis

Lähtudes ohvriabi seadusest on võimalus kaasata lepituspotsessi vabatahtlikke. Ohvriabi seaduse paragrahv 4 lõike 2 kohaselt, teeb Sotsiaalkindlustusamet ohvriabiteenuse osutamisel koostööd küll riigi, kohalike omavalitsuste ning juriidiliste isikutega, kuid kaasab ja juhendab samuti Ohvriabi vabatahtlikke (RT I, 2004, 2, 3). Kuigi lähtudes ohvriabi seadusest, on võimalus kaasata lepitusmenetlusse vabatahtlikke, on siiski praktikute sõnul kogukonna ning vabatahtlike kaasatus praktiliselt olematu, kuid võiks kindlasti olla suurem. Väljaõppega vabatahtlikud puuduvad ning see tekitab muret nii mitmeski intervjueeritavas.

Valdkonna arendajate sõnul võib põhjuseid, miks vabatahtlikke pigem ei kaasata, olla erinevaid. Osalt võib nende mitte kaasamine olla lihtsam, tekitades nii vähem probleeme, mis tähendab, et mida rohkem on inimesi juhtumisse kaasatud, seda keerulisemaks võib osutada inimeste, sealhulgas vabatahtlike koordineerimine. Leitakse, et vabatahtlike kaasamises nähakse pigem lisakoormust, kuna nad vajavad motiveerimist ning juhendamist. Vabatahtlike kogemusi, oskuseid ning teadmisi, on keeruline enne praktikasse rakendumist kontrollida. Seetõttu puudub kindlus, kas konkreetse vabatahtliku kaasamine tooks meeskonda lisaks ühe spetsialisti või ühe praktikandi.

VA-1: „*Vabatahtlik võib olla sama hea professionaal, kui seda on Ohvriabi töötaja. Aga tal ei ole pabereid, ülekantud tähenduses muidugi.*“

Uurides abiprokuröri ametiajal kohaldatud lepitusmenetluste osakaalu, tuli välja, et alaealisi saadetakse lepitusse väga väike protsent, kuna alaealistega peavad kaasas käima vanemad, mis tähendab, et ka vanemad ise peavad valmis olema protsessis osalema. Juhtumi puhul, kus kahtlustatavaid on enam kui üks, laieneb osalejate ring lepituspotsessis suureks, mis omakorda tekitab raskusi leidmaks ühiseid aegasid kohtumisteks ning seetõttu pikeneb protsess. Kuna juhtumitega soovitakse tegeleda võimalikult kiiresti, jäävadki nii mitmedki võimalikud lepitamised alaealiste puhul ära. Nende väheste juhtumite puhul, kus alaealised on jõudnud lepitusteenusele, on kaasatud küll lapsevanemaid, kuid praktikud tõdeavad, et mõeldes tulevikule, kus plaanis on suurenda alaealiste suunamist lepitusteenusele, on kindlasti oluline suurema ringi kaasamine. Samas puudub ettekujutus, kust Eestis vabatahtlikud leitakse. Skeptilised ollakse veel vabatahtlike võrgustiku loomise kiirustamisega.

OA-2: „*Need, kes on väga entusiastlikud vabatahtlikud, need ei pruugi alati olla kõige objektiivsemad lepitajad. Aga noh, ütleme niimoodi, et kindlasti on olemas tublisid inimesi, kes võivad seda tööd vabatahtlikult teha. Need tuleb üles leida, neid tuleb koolitada ja natukene selekteerida.*“

Intervjueeritavad tõdevad, et arvesse võttes asjaolusid, et lepituste arv tõuseb iga aastaga ning tulevikus lisanduvad lisaks täiskasvanutele ka alaealised, on vabatahtlike kaasamine vältimatu. Praktikud tõid välja, et nende väheste lepituste puhul, mis on alaealistega läbi viidud, on peaaegu alati näha, et alaealised mõtlevad rohkem kogukonna peale. Nad küll teadvustavad, et neile tekitab kahju, kuid nad soovivad, et kahju tekitaja heastaks kahju, tehes seeläbi midagi suuremat, millest oleks kasu neid ümbritsevale kogukonnale.

Kogukonnaliikmetel ning vabatahtlikel on taastava õiguse protsessis, sealhulgas lepituses, kanda kindel ja oluline roll. Ometi tunnistavad intervjueeritavad, et kogukonnaliikmeid ning vabatahtlikke nad pigem ei kaasa, kuigi ohvriabi seadus seda iseenesest eeldab. Tõdetakse, et mida suurem on osalejate ring, seda keerulisem võib olla protsessi läbi viia, samuti kaheldakse vabatahtlike pädevuses. Samas tunnistatakse, et mõeldes juhtumite arvule, mis iga aastaga suureneb, tekib tõenäoliselt vajadus nii kogukonnaliikmete kui vabatahtlike kaasamiseks.

4.1.3 Taastava õiguse protsessi kasutegur nii kannatanule kui õigusrikkujale

Valdkonna arendajate sõnul peaksid inimesed, kes lähtuvad taastava õiguse põhimõtetest, suutma õigusprotsessis kaitsta nii kannatanu huve kui ka teise osapoole õigusi. Siinkohal mängib rolli inimlikkus ning inimeste kvalifitseeritus suutmaks protsessi õiglaselt läbi viia. Kannatanu ning õigusrikkuja puhul peetakse tähtsaks, et mõlemad osapooled saaksid taastava õiguse protsessi käigus tagasi oma väärkuse, seda rõhutasid pea kõik intervjueeritavad. Alaealiste, kas siis kannatanu või õigusrikkuja puhul, mängib kindlasti rolli nende vaimsete, sealhulgas emotsionaalsete ning kognitiivsete võimete areng, mistõttu annab taastava õiguse protsess neile võimaluse vaimselt areneda ning kasvada. Terve taastava õiguse protsess aitab kaasa käitumise muutumisele, mis pikemas perspektiivis aitab ennetada võimalikke konflikte.

Kannatanu seisukohast on kindlasti oluline kahjude hüvitamine ehk kui osapooled lepivad omavahel kokku, kuidas tekitatud kahju heastatakse. Omakorda tähendab see kannatanule aktiivset osalust protsessis. Kannatanu peab mõistma, et tema häält kuulatakse, tal on võimalus selgitada, millised olid tema jaoks teo tagajärjed ning millisel viisil see tema elu mõjutas. Taastava õiguse protsess on suunatud eeskätt asjaolule, et kannatanu saaks tunde, et tema kannatusi mõistetakse, et temaga arvestatakse. Kui kannatanu suudab kõik hingelt ära rääkida, võib see tema olemist oluliselt kergendada.

VA-SM: *„Kannatanu saab tunde, et teda kuulati ära, ta sai päriselt oma hingelt ära rääkida, kuidas ta juhtunu pärast kannatas ja teine pool pidi teda kuulama. Muidu on ju võimalik inimesel saada ka karistus kätte, aga tegelikult ei teki kannatanul kunagi tunnet, et teo toimepanija päriselt mõistis, mida ta teinud oli.“*

Õigusrikkuja võimalikuks kasuteguriks on antud juhul tema karistuse kokkuleppe võimalik vähendamine. Oluliseks peetakse ka osapoolte hirmude ning tõrjutuse vähenemist, ühtlasi võib kogukonnas väheneda tekkinud vaen. Üheks põhjuseks, miks alaealistele õigusrikkujate puhul soovitakse rakendada taastavat õigust on just nimelt see, et taastava õiguse protsess aitab suurendada noorte vastutust, pannes nad silmitsi seisma tekitatud kahjuga, nähakse seeläbi oma teo tagajärjesid. Taolist lähenemist pooldavad ka abiprokurörid, kes leiavad, et kahtlustataval, nähes, millist kahju ta on tekitanud, võib hakata piinlik. Nii abiprokuröride, kohtuniku kui praktikute sõnul, on õigusrikkuja kasu asjaolu, et ei järgne kriminaalkaristust, isikut ei kanta karistusregistrisse, mis tähendab, et asi tegelikult lõpetatakse. Kannatanu saab kindlasti kasu sellest, kui tema konkreetne kahju heastatakse, näiteks varalise kahju hüvitamine, samuti võiks kannatanu saada tagasi kindlustunde. Oluliseks peetakse, et kannatanul tekiks tunne, et tema õigus on taastatud.

Praktikud leiavad, et kuna korralik kodanik ei soovi, et tal oleks kriminaalasi, on kahtlustatava seisukohast ehk kõige olulisem, et kriminaalasi lõpetatakse. Lisaks võib kahtlustatavale mõju avaldada kannatanu kuulamine, nähes ning kuulates, mida kannatanu pidi tema tõttu üle elama. Kannatanult siiralt vabandust palumine, võib samuti tekitada positiivse tunde, mis omakorda annab võimaluse jätta konflikt seljataha ning edasi liikuda. Oluline on küll süü tunnistamiseni jõuda, kuid tõdeti, et süü tunnistamiseni alati paraku ei jõuta. Praktikute arvates on siinkohal oluline kannatanu poolne mõistmine ehk püüd mõista protsessi käigus kahtlustatava motiive. Järeldatakse, et kogemuse saavad lepitamise protsessist kindlasti mõlemad osapooled.

Ideaalis peaksid taastava õiguse protsessi käigus saama kasu nii kannatanu kui kahtlustatav. Intervjueeritavate sõnul on tähtis, et mõlemad osapooled saaksid taastatud oma turvatunde. Taastava õiguse protsessi üks eesmärkidest on edasiste võimalike konfliktide ennetamine. Loodetakse, et protsessi käigus õpitakse, saades niiviisi positiivne kogemus, mis ühtlasi aitab noorel vaimselt kasvada. Kannatanu seisukohast on oluline kahju heastamine ja hüvitamine. Kindlasti mängib rolli tõsiasi, et kannatanu saab soovi korral rääkida oma tunnetest ning kahtlustatav seevastu saab kogeda, kui ulatuslikud olid tema teo tagajärjed, siinkohal rõhutakse vastutustundele. Kahtlustatava seisukohast toodi välja, et väheneb kahtlustatava karistuskokkulepe.

4.1.4 Võimalikud takistavad tegurid taastava õiguse rakendamises

Taastava õiguse rakendamises võib, küll aga ei pruugi, esineda mõningaid takistavaid tegureid. Valdonna arendajad näevad takistusi nii taastava õiguse rakendamises kui inimeste hoiakutes. Lähtudes Eesti õigussüsteemist ning võrreldes seda teiste riikidega, on taastav õigus intervjueeritavate sõnul liialt menetluskeskne. Tuginedes kehtivatele seadustele, puudub Eestis menetlusega paralleelne lepitamise võimalus.

VA-JM: „Üks oht ongi see, et me täna oleme seda praktikas väga kitsalt tõlgendanud, väga kitsalt kasutame. Et kui inimene näiteks ise tunneb, et tal on mingi konflikt, mis võib-olla ei peaks üldse õigussüsteemi kaudu lahenduse saama, mis küll võib olla õigusrikkumine, siis tegelikult seda võimalust, et ta on menetlusest sõltumatu, et ta sinna pöördub, meil ei ole.“

Rõhutati, et paralleelne lepitamise võimalus oleks kannatanute seisukohast äärmiselt otstarbekas. Kuigi paljugi sõltub ressurssidest, on see teema, mida täna alaealiste puhul kaalutakse. Lisaks taastava õiguse kitsale käsitlesele, nähakse võimalikku ohtu inimeste laiemas teadlikkuses. Siinkohal on küsimus eeskätt kannatanus, kui palju on kannatanu valmis tegelikult protsessis osalema. Märgiti, et kannatanu teadlikkuse tõstmine ning jõustamine, mis hetkel jätab küll soovida, on äärmiselt oluline.

Valdkonna arendajad näevad võimalikku takistavat tegurit veel lepitajate pädevuses. Peamiselt arutleti selle üle, kas lepitajad on piisavalt oskuslikud hoidmaks osapoolte vahel üleval vestlust, mis oleks igati osapooli jõustav, sealhulgas, kas suudetakse tagada nõrgema osapoolle huvid ja füüsiline turvalisus.

Nii abiprokurörid kui praktikud, näevad takistavat tegurit eeskätt asjaolus, kus kahtlustatav osaleb protsessis üksnes kergema karistuse nimel, mitte niivõrd sellepärast, et kanntanul kuidagi kergem oleks või et kahtlustatav ise oma elu korda saaks. Abiprokuröri sõnul võiks võimalusi ning programme, mil viisil noori mõjutada, rohkem olla. Ühtlasi märgiti ära, et prokuratuur võiks lepitamise enda peale võtta, ollakse veendunud, et prokurörid suudaksid efektiivsemalt lepitada kui lepitajad ise. Ohtu nähakse eeskätt formaalsuses, mis tähendab, et väga sageli on näha, et leppimine on juba eelnevalt aset leidnud, kuid lepitus viiakse ikkagi läbi ning lõpetatakse kirjaliku vormistusega.

VA-1: „Üks esmane asi ongi see, et eemaldumine olemusest. Ehk kui lepitust või ka teisi alternatiivvorme, karistuse alternatiivvorme, kasutatakse formaalselt.“

Kohtunik on aga seisukohal, et kui taastavat õigust õigesti käsitleda, siis ohtu selles ei näegi. Rõhutatakse, et tegelikult tuleb väga hoolega valida, kellele taastavast õigusest tulenevat meedet kohaldada, samuti on oluline, et juba esimesel korral kohaldatakse õige meetod.

Kuigi taastava õiguse rakendamine alaealiste õigussüsteemis on tõusev trend, nähakse selle rakendamises mitmeid võimalikke takistavaid tegureid. Ühest küljest peetakse murekohaks liialt menetluskeskset lähenemist, seetõttu tehakse tööd, et muuta lepitusvõimalus paralleelseks menetlusega. Ohtu nähakse veel formaalsuses, mis tähendab, et kardetakse, et osapooled osalevad taastava õiguse protsessis pelgalt seepärast, et pääseda kergemini karistusest. Lepitajate pädevus tekitab samuti küsimusi, ollakse arvamusel, et kui lepitajal ei ole piisavalt vajalikke oskuseid lepituse läbiviimiseks, võib taastava õiguse protsess tekitada pigem kahju kui kasu. Rõhutatakse, et võimalikke ohte aitab ennetada kohe alguses sobiva meetme valimine ning rakendamine.

4.1.5 Probleemid toimiva seadusliku raamistikuga ning arendamist väärivad tegurid

Valdkonna arendajate sõnul, parandaks alaealiste õigussüsteemi oluliselt süüteoennetuse nõukogu soovitusena arvestamine, et teha kohustuslikuks võimalike kahjude heastamine ning lepituse pakkumise alaealiste puhul. Rõhk on laste tegudele reageerimisel ning laiema last ümbritseva ringi aktiveerimisel, mis võib toimida läbi erinevate

sotsiaalprogrammide. Peamiseks peetakse reageerimist mitte üksnes karistuslike meetmete rakendamisega, vaid viisidega, mis alaealise käitumist mõjutaksid.

Välja toodi rahatrahvi kui karistuse määramine, mis tähendab eelkõige seda, et alaealiste puhul kannab karistust keegi teine, üldjuhul lapsevanem. Õiguslikust poolest nimetati, et hetkel valitseb ebaühtlus laste ning noorte tegudele reageerimisel, mis tähendab, et puudub täpne suunis, mida ühe või teise juhtumi puhul peaks rakendama. Puuduvad selged suunised, millal rakendada alaealisele oportunitetide lõpetamist (kriminaalmenetluse lõpetamine süüdistatava ja prokuröri kokkuleppena avaliku menetlushuvi puudumise korral ja kui süü ei ole suur), millal suunata alaealiste komisjoni või sotsiaalprogrammi kuni kohtuni välja jõudmiseni.

VA-SM: „Süsteem on õiguslikult üsna segane, süsteem ei taga seda põhimõtet, et põhjalikumalt tuleb sekkuda suurema abivajaduse, suurema riskiga laste puhul.“

Kohtuniku seisukohast on üheks probleemkohaks asjaolu, et ei teata täpselt, kuidas menetlus käib, ei teata, kuidas lepitus toimib. Küsimusi tekitab nii lepitaja isiksus, tema pädevus ning milliseid alternatiive pakutakse, samuti, kuidas kokkulepped taastava õiguse protsessi käigus ikkagi sünnivad. Puudub nii-öelda pilt teisest poolest ehk info ei jõua kuidagi tagasi. Tõdeti, et rakendaks lepitusmenetlust rohkem, kui teaks, mis seal toimub, kas üldse toimib. Valitseb info puudus, mistõttu peetakse oluliseks koolitusvajadust. Prokuratuuri seiskohast võiks alaealiste puhul olla rohkem erandeid, samas tuleks vältida alaealiste jooksutamist erinevaid asutusi. Toodi välja, et prokuratuurile võiks anda rohkem rolli, võimalust alaealiste õigusrikkujatega tegeleda ning sealjuures sobivaid lahendeid leida. Probleemina nähakse veel raha kui ressursi puudust.

AP-1: „Raha on see, mis tihtipeale dikteerib, millise lahendi me teeme asjas, aga see ei tohiks dikteerida tegelikult.“

Leiti, et selle asemel, et mõelda konkreetsele noorele ning tema vajadusele, tuleb sageli mõelda, kas on piisavalt raha konkreetse programmi jaoks või kas vanematel on võimalik teatud kulusid kinni maksta ning seetõttu tuleb lahend leida lähtudes nimetatud aspektidest. Tunnistatakse, et antud valdkonnas jäävad nii mõnedki otsused pelgalt raha taha.

Praktikud näevad probleemina asjaolu, et suur hulk juhtumeid ei jõua lepitusse, kuna suures osas määratakse ikkagi trahvid või piirduakse hoiatusega. Näiteks toodi juhtum, kus lepituses olid osapoolteks kaks alaealist tüdrukut, kus üks provotseeris ning teine ei pidanud provokatsioonile vastu ning lõi ehk kasutas füüsilist vägivalda. Juhtum saadeti

lepitusse kohtust ning selleks hetkeks oli koolis käiv kahtlustatav jäänud ka lapseootele. Tegemist oli suhteliselt madalal elatusjärjel oleva perega, siiski määrati kohtu kaudu kahtlustatava perekonnale kõikvõimalikud kulud, mis antud juhtumi puhul määrata oli võimalik. Kuna tegemist oli suurte summadega, tekitas see lepitajas mitmeid vastakaid tundeid, eelkõige mõtiskleti, miks ei lähtunud kohtunik konkreetsetl pere majanduslikust olukorrast. Tõenäoliselt tekitades taoline lahendus lisapinget nii konkreetsele noorele kui tema perekonnale.

BKI-1: „*Trahvitakse vanemaid, kelle majanduslik seis on niigi kehv. Tegeleda tuleks sotsiaalprogrammidesse suunamisega, vanematele tuleb anda võimalus tegeleda pereprobleemide lahendamisega.*“

Praktikutel on olnud paar üksikut juhtumit, kus osapoolteks on olnud alaealised, ollakse arvamusel, arendamist väärib lepitamine alaealiste õigussüsteemis. Intervjueeritavate sõnul tuleks alaealistele anda võimalus väljendada, mida nad tunnevad ning rääkida, kui suures ulatuses kahju neile tekitati. Näiteks toodi lepitustegevus teisel pool riigi piire, kus on selgelt välja paistnud hulgaliselt edulugusid ning edulugusid just selles mõttes, et ka alaealised ise on osutunud lepitajateks oma tutvusringkonnas või koolikeskkonnas. Alaealiste puhul on oluline eelkõige isik, kes lepitust läbi viib, samuti, kuidas viiakse ning kui palju on protsessi kaasatud kõrvalisi isikuid.

OA-3: „*Alaealiste lepitamisse tuleks suhtuda veel palju tõsisemalt kui täiskasvanute lepitamisse, sellepärast, et alaealistel on alati taga mingi lugu, miks see asi on juhtunud.*“

Siinkohal mõtiskletakse valdkonna arendajate rolli üle, täpsemalt, kuivõrd vastutustundlikult teema üle on järele mõeldud, hetkel näib kõik pigem liigse kiirustamisena. Ka praktikute endi väljaõpe, valmisolek alaealisi lepitada, on nende endi sõnul probleemiks.

Peamiseks probleemkohaks intervjueeritavate sõnul on valitsev ebaühtlus juhtumitele reageerimisel. Silmas peetakse eelkõige, et reageerimine peaks ideaalis hõlmama asjaolusid, kuidas kahju heastada või hüvitada, samuti, kuidas osapoolte vahelisi konflikte lahendada, kaasates selleks protsessi teisi osapooli lisaks kannatanule ning kahtlustatavale. Probleemidena toodi lisaks välja raha kui ressursi ning info puudus, jääb segaseks, mis täpselt lepituse protsessis toimub. Karistuslikku lähenemist alaealiste puhul, sealhulgas trahvide määramist, nähakse samuti ühe probleemkohana. Leitakse, et kokkuvõttes ei pruugi trahvide määramine mõjutada alaealiste käitumist. Intervjueeritavad leiavad, et

arendamist väärrib taastavast õigusest tulenev lähenemine, sealjuures lepitamine alaealiste õigussüsteemis.

4.1.6 Tulevikusuunad ja ettepanekud

Valdkonna arendajate sõnul, tuleb iga juhtumi puhul hoolikalt kaaluda võimalikku lahendit, lähtuda tuleb eelkõige konkreetsest alaealisest ning tema abivajadusest. Abivajadus tuleb välja selgitada esmasel reageerimisel, näiteks võib esmalt lapse või noore abivajadust hinnata politseiametnik, samas, võib olla selleks isik, kellel on alaealise õigusrikkujaga esmane kontakt. Ideaalis nähakse, et abivajav laps jõuab lastekaitse spetsialistide huviorbiiti.

Olenevalt juhtumi tõsidusest, eelkõige väiksema tõsidusega juhtumi puhul, tuleks esmalt piirduda hoiatusega, oluline on, et ei reageeritaks liialt üle. Siinkohal toodi välja, et ühest küljest on oluline reageerimise kiirus, kuid veelgi tähtsam on, milliste meetmetega reageeritakse.

Tulevikusuunaks nähakse taastava õiguse rakendamist alaealiste õigussüsteemis, kus õigusrikkumise toime pannud alaealistele lähenetakse läbi taastava õiguse meetmete, olgu selleks siis lepitus või kahju heastamine läbi töö tegemise, mis lähtub eeskätt taastava õiguse põhimõtetest. Eelisjärjekorras tuleks reageerida kas siis hoiatusega või selgitava vestlusega, eelkõige oleneb konkreetset juhtumi tõsidusest.

Usutakse, et taastava õiguse rakendamine vähendaks oluliselt karistuslikku lähenemist, mis täna Eesti kontekstis laialdaselt levib ning millest kumbki osapool, ei kannatanu ega kahtlustatav, konkreetset ei võida.

Ettepanekutena toodi lisaks välja noorsoopolitseinike rolli suurendamine. Rolli suurendamist, nähakse eelkõige noortega usaldussuhte loomisel, eeskätt nende noortega, kes on sattunud politseiametnike vaatevälja. Teadmine, kus ja mida noored teevad, kellega läbi käivad, võimaldab ennetada noorte poolt kuritegude toime panemist.

BKI-1: „Mäletan üht tööreisi Taani. Sealne politseinik rääkis enda tööst. Sõidab iga päev rattaga ringi, koolide juures jääb seisma, vestleb noortega, niisama arutleb päevateemade üle. Kontakt on hea. Politseil ei ole karistavat rolli, pigem on ennetav. Tundus, et toimib hästi.“

Konkreetseteks ettepanekuteks toodi veel välja psühholoogilise- ja sotsiaalnõustamise pakkumine, vanemlusprogrammide väljatöötamine ning vanematele, kes eeskätt kuuluvad riskigruppi, tugiisikuteenuse pakkumise laste kasvatamise toetamiseks. Valdkonna arendajate ettepanekud koonduvad enamjaolt nii rahaliste- kui inimressurssidele. Murekohana toodi välja nii lepitajate kui ka lepitusjuhtumite osakaalu vähesus.

VA-SM: „*Et juhtumite arv kasvaks ja et ka lepitajad jaksaksid oma tööd teha piisava põhjalikkusega, et neil oleks selle jaoks aega, on vaja ilmselt juurde rahalist ressursi, et tagada inimressurssi.*“

Sarnaselt valdkonna arendajatele, töid kohtunik ning abiprokurörid välja, et oluline on õigeaegne reageerimine. Leiti, et lähtuda tuleb nimelt sellest, kust õigusrikkuv käitumine alguse saab. Alaealiste puhul algab õigusrikkuv käitumine sageli koolikohustuse mittetäitmisest, seetõttu peaks toimima koostööring kooli ning konkreetse piirkonna sotsiaalhoolekandeosakonna vahel ehk teisisõnu nähakse tulevikus hästi toimivat koostöövõrgustikku.

KO-1: „*Ennetav tegevus peaks ikkagi tulema sealt nii-öelda rohujuure tasandilt, et kui ta hakkab koolist kõrvale hoiduma, siis hakkavad sealt ka probleemid tekkima.*“

Ühtlasi leiti, et esimesed õigusrikkumised tuleks suunata väljapoole kriminaalsüsteemi. Abiprokuröri sõnul tuleb hoolega läbi mõelda Eestisse sisse toodavate programmide tehniline pool. Lisati, et on küll erinevaid suurepäraseid programme Eestisse toodud, kuid kui tekib vajadus noor konkreetseesse programmi suunata, osutub see tihti võimatuks, kuna pole piisavalt rahalist ressursi või on ministriumitel jäänud üht-teist kooskõlastamata. Ettepanekuteks toodi välja süsteemi ühtlustamine üle-eestiliselt. Soovitakse, et loodaks ühine andmebaas, kus on tagatud ligipääs kõikidele alaealiste õigusrikkujatega tegelevatele võtmeisikutele, kes saaksid informatsiooni olemasolevatest programmidest, samuti vabade kohtade arvust konkreetsetes programmides ning ülevaate erinevatest kontaktidest üle Eesti.

Praktikud rõhutasid, et näevad tuleviku perspektiivis kogukonna laiemat kaasamist lepituses.

Ettepanekuteks toodi välja, et suurendada tuleks tööjõuressurssi. Leitakse, et taolise töökoormusega, mis lepitajatel hetkel lasub, ei suudaks nad alaealisi vastu võtta. Ühtlasi märgiti ära, et äärmiselt oluline on olemasolevate lepitajate koolitus konkreetsetes valdkonnas, kus räägitakse erinevatest sihtgruppidest, kelle puhul pannakse toime kõige enam õigusrikkumisi. Samuti võiks praktikute arvates koolituse käigus saada informeeritud

alaealiste erinevatest arenguetappidest, et seeläbi paremini mõista teismee eripärasid. Ettepanekuna toodi veel välja inimeste informeerimine. Rõhutati, et inimesed ei saa aru, mida lepitamine otseselt tähendab. Tõdeti, et paljude arvates tähendab lepitus, et peab ära leppima teise osapoolega, samas kui see võib tähendada ka üksnes milleski kokku leppimist, näiteks lepivad osapooled kokku, et käituvad teineteise suhtes lugupidavalt.

Konkreetselt ettepanekuna toodi välja kooli kaasamine, et ka kooli sotsiaalpedagoog oleks teadlik, mida lepitus tähendab. Vabatahtlike võrgustiku moodustamine võiks praktikute sõnul välja areneda just läbi koolisüsteemi. Ollakse veendunud, et lepitus koolikeskkonnas toimiks ning annaks kindlasti häid tulemusi. Lisaks tehti ettepanek kasutada lepitust naabritülide lahendamisel, sellisel juhul võiks lepitaja tegutseda kohalikus omavalitsuses.

Kuna fookuses on suuresti abivajav laps ning abivajaduse hindamine, siis peamiseks tulevikusuunaks, mida intervjueritavad näevad ja mis võiks arendada alaealiste õigussüsteemi, on mõjusalt reageerimine. See tähendab, et eeskätt tuleb rakendada kõiki teisi alternatiivseid vahendeid karistusele. Alternatiivina nähakse taastava õiguse rakendamist. Oluliseks peetakse teavitustööd, kuhu oleksid kaasatud nii laiem üldsus kui konkreetsed võtmeisikud, kes alaealistega kokku puutuvad. Taastava õiguse rakendamist nähakse toimivat suuresti kooli kontekstis. Teavitustöö hõlmab endas nii taastava õiguse lähenemise tutvustamist kui konkreetselt lepituse tähenduse esile toomist. Märgitakse, et vajalik on süsteemi ühtlustamine üle-eestiliselt, kus kõigil alaealiste õigusrikkujatega kokku puutuvatel isikutel, oleks alaealistega töötamisel ühised alused. Ettepanekuteks toodi välja veel erinevate vanemlust toetavate programmide rakendamine ning noosopolitseinike rolli suurendamine noortega suhtlemisel.

4.1.7 Osapoolte avatus taastava õiguse rakendamiseks ja teavitustöö vajadus

Uurides intervjueritavatelt, kas taastava õiguse rakendamisel töös alaealiste õigusrikkujatega on perspektiive, oldi üksmeelselt nõus, et on. Samas jäidi kahtlevale seisukohale avatuse osas, ollakse skeptilised meie ühiskonna valmisolekus võtta vastu taastavast õigusest tulenevat lähenemist nii rakendajatena kui osalejatena.

Valdkonna arendajate sõnul tagab paljudele inimestele turvalisuse, kui õigusrikkumisi toime pannud isikute suhtes kasutatakse karistuslikku lähenemist. Siinkohal võikski nende

arvates avalikkust rohkem harida, selgitades, kuidas suudab taastava õiguse lähenemine tagada efektiivselt ühiskonna turvalisust. Tunnistati, et on loomulik, et ollakse kõigele uuele alguses pigem vastu. Usalduse tekkimisele aitab kaasa, kui rakendada erinevaid programme, mis tõestaks avalikkusele, et asi toimib ning programmidest on tõepoolest kasu. Tõdeti, et kasutegurite ja praktiliste näidete esile tõstmine, mõjub inimestele rohkem, kui pelgalt statistika tutvustamine.

Kohtunik jäi seisukohale, et Eesti kultuuriruumis ei olda piisavalt avatud taastavale õigusele. Näiteks toodi rahvakohtunikud, kes toovad nii-öelda häält tänavalt, vaidlusi on tekkinud, et karistuse ning sanktsiooni raames püsida, ühtlasi on tehtud ettepanekuid näiteks vargal käsi maha raiuda ning taastada surmanuhtlus. Leitakse, et inimestel on üsna mustvalge maailmavaade ja sageli tuleb selgitada, et suhtumine „kõik kurjategijad vangi“ paraku ei toimi, võttes arvesse, kui palju kuritegusid aastas sooritatakse. Abiprokuröride arvates oleneb taastava õiguse lähenemise rakendamise edukus kultuurikontekstist, eestlasi hinnatakse üldjuhul skeptilisteks taastava õiguse lähenemise vastu võtmise suhtes. Eelkõige põhjendatakse seda ühiskonnas karistusliku lähenemisviisi pooldamisega. Tihtipeale osutub keeruliseks alternatiivsete lahendite leidmine, eeskätt kui tegemist on tõsisemate röövimiste ning raskemate kehavigastuste tekitamisega. Sellisel juhul leitakse, et kergemad karistused on välistatud ning jääbki üle üksnes kohtu poolt langetatav karistus. Alaealiste seisukohast ollakse veendunud, et nende puhul on alati võimalik rakendada teisi alternatiive karistusele.

AP-2: „Keda siis veel, kui mitte 14-15 aastaseid, nende puhul on lootust. Alaealiste puhul on kindlasti see tõenäosus, et midagi muutub palju suurem, kui nendega aktiivselt tegeleda.“

Teavitustöö osas leitakse, et kuna esmane kontakt on teo toime pannud alaealisega üldjuhul politseil, oleks loogiline, et algne teadmine taastava õiguse meetmest, saadakse politseiametnikult, põhjaliku töö teeksid ilmselt prokurörid ise.

Sarnaselt valdkonna arendajatele, abiprokuröridele ning kohtunikule, leiavad praktikud, et Eestis ei olda piisavalt avatud taastavale õigusele. Praktikute sõnul on küll ühiskond liikumas avatuse suunas, kuid mitte niivõrd isikliku lähenemise ja isiklikust asjast rääkimise osas.

Intervjueeritavad leiavad, et teavitustöö võiks olla nii Sotsiaalministeeriumi, Justiitsministeeriumi kui Siseministeeriumi, ühtlasi nimetatud asutuste allasutuste koostöö.

Põhjaliku ülevaate teemast peaksid saama nii politsei kui prokuratuur, ühtlasi tuleks tutvustada taastavat õigust nii kannatanutele kui õigusrikkujatele, viies nad kurssi taastava õiguse kasuteguritega. Lisati, et ülikoolides läbi teadustööde ning sotsiaalmeedia vahendusel informatsiooni levitamine, annaks samuti häid tulemusi. Ühtlasi mängiksid olulist rolli teavitustöös erinevad mittetulundusühingud, organisatsioonid, kes taastava õiguse teemaga tegelevad. Praktikud tõid eraldi välja, et teavitustöö võiks toimuda ka nende endi praktika ning kogemuste pinnalt. Ollakse veendunud, et avalikult kogemuste jagamine, oleks mõnevõrra efektiivsem, kui tuua väljastpoolt Eestit tublisid praktikuid taastavast õigusest tulenevat lähenemist ja meetodeid tutvustama.

Intervjueeritavate sõnul ei olda Eesti kultuuriruumis piisavalt avatud taastava õiguse lähenemise rakendamisele, kuid eelkõige on see põhjendatud info puudusega. Toodi esile, et läbi aegade on inimeste jaoks tekitanud turvatunnet, kui õigusrikkujale kohaldatakse konkreetne karistus ehk karistuslikul lähenemisviisil on selgelt tänases ühiskonnas pooldajaid. Samas, kui teha efektiivset teavitustööd läbi erinevate ametkondade ning selgitada taastava õiguse rakendamise kasutegurid avalikkusele praktikute kogemuste kaudu, võib see oluliselt parandada ühiskonna, sealhulgas kannatanute ning õigusrikkujate suhtumist taastava õiguse lähenemisse.

4.2 Arutelu

Käesolevas peatükis võrreldakse uurimistulemusi nii töö teoreetilise- ja õigusliku raamistikuga kui läbiviidud uurimuste tulemustega.

Uurimuse eesmärgiks oli välja selgitada alaealiste õigusrikkujate valdkonnaga kokku puutuvate võtmeisikute seisukohad ning hoiakud taastava õiguse rakendamisel alaealiste õigussüsteemis. Andmeid koguti poolstruktureeritud intervjuude käigus, mis andis uurimuse läbiviijale võimaluse küsida lisaküsimusi ning intervjueeritavatele võimaluse ilmetada teemat näidetega. Läbi viidi kümme ekspertintervjuud, sealhulgas valdkonna arendajate, kohtuniku, abiprokuröride ning praktikutega. Üks ekspertintervjuu viidi läbi kirjalikult.

Seosed teoreetilise- ja õigusliku raamistikuga

Käesolevast uurimusest saab järeldada, et uuritavad on teadlikud taastava õiguse lähenemisest. Uurides, milliseid taastava õiguse meetodeid rakendatakse või on sobilik

rakendada Eestis, jõuti järeldusele, et hetkel on taastava õiguse lähenemine esindatud eeskätt lepitusteenuse näol, mida korraldab Ohvriabi. Lisaks lepitusele nähakse ideaalis *conferencing* ja ringi meetodi kasutamist. Mõlemal juhul tähendasid eelnimetatud meetodid uuritavate jaoks teiste erinevate osapoolte kaasamist lisaks kannatanule ja õigusrikkujale. Toetudes taastava õiguse teooriale, on kannatanu-kurjategija lepitamine, *conferencing* ja ringi meetod kolmeks põhiliseks taastava õiguse meetmeks, mida töös alaealiste õigusrikkujatega on võimalik rakendada (Van Ness & Strong, 2010, 26-29).

Uurimusest tuli välja tõsiasi, et taastava õiguse lähenemise puhul, on tegemist alternatiivse lähenemisega või täiendusega karistusele ning rõhk on eelkõige kahju heastamisel. Taastava õiguse protsessi võib kirjeldada kui kahju heastamise protsessi. Selge on see, et nii ohvristumisega kui karistamisega, kaasneb üldjuhul kannatus. Sageli mõeldakse, et õigusrikkumise juhtumise on ohvriks üksnes kannatanu, unustatakse, et teatud mõttes on kannatanuks ka õigusrikkuja. Taastav protsess võib aidata nii kannatanul kui õigusrikkujal, kahju, mis nad on isiksusena saanud või tekitanud, heastada. Uuritavad tõdesid, et karistamine ei ole alati parim lahendus, seetõttu tuleb otsida viise, kuidas mõjutada alaealisi õigusrikkujaid ilma sanktsioone rakendamata. Kuigi karistamist ei peeta efektiivseks mõjutusvahendiks, tõdetakse, et ühiskonna jaoks on karistuslik lähenemine läbi aegade olnud oluline. Õigusrikkujale karistuse määramine tekitab ühiskonnas justkui turvatunnet.

Keskendudes taastava õiguse lähenemisele, kus avaneb võimalus õigusrikkujat mõjutada viisidel, mida karistuslik lähenemine sageli ei võimalda, võib järeldada, et taastava õiguse lähenemisel on eeldus tagada ühiskonna turvatunne mõnevõrra rohkem kui seda on karistuse määramisel. Soomes toimiva õigussüsteemi alusel, on lepitamine iga kodaniku põhiõigus, lähtutakse põhimõttest, et iga konflikt annab võimaluse õppida (Chapman, Gellin, Aertsen & Anderson, 2015, 54). Taastava õiguse protsessi käigus saavad kogemuse mõlemad osapooled, on olemas võimalus, et õigusrikkuja teadvustab oma teo tagajärge ning soovib siiralt kahju heastada. Uuritavad leidsid, et alaealiste puhul annaks alati erinevaid lähenemisi ning programme proovida, mis nende antisotsiaalset käitumist mõjutaksid. Taastava õiguse meetme rakendamisel alaealiste õigussüsteemis Eestis on uuritavate arvates kindlasti perspektiive.

Alaealiste lepitusele suunamine

Lähtudes alaealise mõjutusvahendite seadusest, saame vaadelda lepitust kui ühte taastava õiguse meetet. Kahtluse alla saab seada asjaolu, kuivõrd lepitusteenus, mida Ohvriabi

pakub, lähtub taastava õiguse printsiipidest. On selge, et lepitusteenusele suunamist tuleb kaaluda iga juhtumi puhul eraldi. Tuginedes 2014. aasta mõjutusvahendite kohaldamise statistikale, selgus asjaolu, et lepitamist kasutati töös alaealiste õigusrikkujatega seitsmeteistkümnel korral, seega võib tõdeda, et lepituste arv alaealiste õigussüsteemis on märkimisväärselt madal (Eesti Noorsootöö Keskus).

Põhjuseid võib siinkohal olla erinevaid, kuid üks on kindlasti karistuslike meetmete rakendamine trahvide näol, mida Eesti ühiskonnas jätkuvalt soositakse. Lähtudes taastava õiguse teooriast, tõdetakse, et karistus on sageli ebaefektiivne. Taastava õiguse lähenemine seevastu, annab õigusrikkujale võimaluse mõista tekitatud kahju, samal ajal julgustab õigusrikkujat kahju heastama (Zehr, 2015, 93-94). Võrreldes karistusliku lähenemisega, kus õigusrikkujale mõistetakse pelgalt karistus, jääb kannatanu sageli tagaplaanile, see tähendab, et kannatanul ei ole olulist võimalust kaasa rääkida, kuidas tema arvates võiks õigusrikkuja tekitatud kahju heastada.

Toetudes tasakaalustatud taastava õiguse mudelile, kus taastava õiguse protsessis osalejad ei saa mitte üksnes kasu enda vajaduste adresseerimisest, vaid saavad kasu ka teiste osapoolte vajaduste adresseerimisest, võib väita, et ka uuritavad on arvamusel, et taastava õiguse protsessis osapoolte vaheline kogemuste jagamine, võib oluliselt edendada nii kannatanu kui õigusrikkuja heaolu. Vastavalt sotsiaalse konstruktivismi teooriale, mängib olulist rolli inimeste omavaheline suhtlus (Weinberg, 2014, 4). Taastava õiguse protsess põhineb inimeste vahelisel interaktsioonil, protsessi käigus mõjutavad osapooled teineteise käitumist. Oluline aspekt, mida uuritavad välja tõid, oli tõsiasi, et taastava õiguse protsessis on fookuses kannatanu kaasamine. Taastava õiguse protsess on üldjuhul üles ehitatud osapooli toetavana ning jõustavana. 2015. aastal läbiviidud uuringu „Hoidumine ja taastava õiguse mehhanismid hoidumaks kuriteost taastava õiguse praktikate jooksul“ uurimustulemused Belgias kinnitasid, et kannatanu-kurjategija lepitamise protsess avaldab positiivset mõju, osapooled tunnevad, et saavad protsessi käigus toetust, mis aitab neil eluga edasi minna. Sarnane uurimus viidi läbi ka Austrias, kus üheks uurimustulemuseks oli tõend, et kannatanu-kurjategija lepitamine töötab efektiivselt raskemate juhtumite puhul. (Aertsen & Lauwaert, 2015, 12-13.) Uuringud näitavad, et taastava õiguse rakendamine töötab, taastava õiguse protsess avaldab positiivset mõju nii kannatanule kui õigusrikkujale.

Uurides uuritavatelt, millised on sobilikud juhtumid, mida taastava õiguse protsessis võiks käsitleda, oldi arvamusel, et tõsiste juhtumite puhul, kus tegemist on raksemate

kehavigastuste tekitamisega, sealhulgas perevägivallega, on taastava õiguse rakendamine suuresti küsimärgi all. Selge on see, et kõikide juhtumite puhul taastava õiguse rakendamine ei ole sobilik. Siinkohal on oluline kaaluda juhtumite sobivust, samuti lähtuda taastava õiguse peamisest argumendist, millest lähtuvalt, peab tagatud olema mõlema osapoolte aus vabatahtlikkus. Taastava õiguse rakendamine oleneb konkreetsest juhtumist ning osapoolte valmisolekust. Küll aga nähakse lepitust suuresti toimimas koolikeskkonnas, kus lepitajaks on vastava väljaõppe saanud isik koolist või väljastpoolt koolikeskkonda. Lepituse läbiviimine koolikeskkonnas hõlbustaks oluliselt konfliktide lahendamist noorte vahel just seetõttu, et avaneb võimalus koheselt märgata, sekkuda ning tegutseda.

Taastava õiguse rakendamine alaealiste õigussüsteemis on suund, kuhu Eestis liigutakse. Selleks, et taastavat õigust rakendada, tuleb eelnevalt kindlaks teha, kuidas ja läbi milliste osapoolte juhtumeid taastava õiguse protsessi hakatakse suunama. Samuti tuleb veenduda, et oleksid olemas vastavad ressursid kokkulepete tulemite rakendamiseks. Selleks, et taastava õiguse protsessi õigesti käsitleda, peab olema piisavalt ressursse nii aja, raha kui inimeste näol. Äärmiselt oluline on inimeste väljaõpe, kes taastava õiguse protsessi läbi viivad. Välja peab kujunema efektiivne koostöö, kuhu on kaasatud erinevates sektorites tegutsevad osapooled. (Restorative Justice Council, 2013, 20-21)

Kogukonnaliikmete ja vabatahtlike roll

Kogukonnaliikmetel ja vabatahtlikel on taastava õiguse meetmete rakendamisel kande roll. Taastava õiguse teooria kohaselt võib kogukonnaliikmete kaasamine avaldada enim mõju õigusrikkujale, mõjutades õigusrikkuja edasist antisotsiaalset käitumist (Johnstone, 2011, 125). Siinkohal tõid uuritavad välja, et sageli kannatab õigusrikkumise toime pannud noore kogukond, kõikuma lööb eeskätt kogukonna turvalisus, seetõttu peetakse oluliseks kogukonna kaasamist. Lähtudes ohvriabi seadusest, on kohustus kaasata lepitusprotsessi vabatahtlikke. Ohvriabi seaduse § 4 lõike 2 kohaselt, teeb Sotsiaalkindlustusamet ohvriabiteenuse osutamisel koostööd küll riigi, kohalike omavalitsuste ning juriidiliste isikutega, kuid kaasab ja juhendab samuti Ohvriabi vabatahtlikke (RT I, 2004, 2, 3). Ometi selgus intervjuudest lepitusteenuse osutajatega, et vabatahtlike ja kogukonnaliikmete kaasamine on praktiliselt olematu. Uuritavad olid skeptilised vabatahtlike pädevuses, ühtlasi tunti, et vabatahtlike ning kogukonnaliikmete kaasamine tooks kaasa lisakoormuse. Autori seisukohast võib vabatahtlike motiveerimine ning juhendamine alguses tekitada mõnevõrra lisakoormust ning pinget, kuid pikemas

perspektiivis, kaalub nende kaasamine negatiivsed aspektid kindlasti üle. Kogukonna ning vabatahtlike kaasatust taastava õiguse protsessis, on uurinud mitmed teoreetikud ja eksperdid. Sarnaselt uuritavatele, on teoreetikud tõdenud, et reaalselt võib vabatahtlike kaasamine osutada komplitseeritaks, kuna sageli tuleb vabatahtlikke või kogukonnaliikmeid veenda protsessist osa võtma (Johnstone, 2011, 125-126). Samas leiavad uuritavad, eeskätt praktikud, et mõeldes tuleviku peale, kus lepituste arv alaealistega tõuseb, on vajalik kui mitte vältimatu, vabatahtlike ning kogukonnaliikmete kaasamine. Autori arvates on praktikute ebakindlus kogukonnaliikmete ning vabatahtlike kaasamisel põhjendatud. Ühest küljest on ebakindlus seotud varasema kogemuse puudumisega, teisest küljest pigem hoiakuga, puudub usk vabatahtlike leidmisse ja rakendamisse.

Taastava õiguse kasutegurid ja kitsaskohad

Uurides, millised võiksid uuritavate arvates olla võimalikud kasutegurid taastava õiguse protsessis nii kannatanule kui õigusrikkujale, toodi peamiselt välja kahju heastamine või hüvitamine, turvatunde taastamine, edasiste konfliktide ennetamine ning taastava õiguse protsessist saadud kogemusest õppimine. Eelmainitu saab üksnes aset leida juhul, kui kannatanu on suuteline õigusrikkujaga kohtuma ja taastavas protsessis osalema. Taastava õiguse protsessis on kannatanuga isiklikult kohtumine ja sealjuures siiralt vabandamine juba üks osa kahju heastamisest (McLaren, 2010, 8). Organisatsioon Transforming Conflict on välja töötanud mudeli, mis lähtub viiest peamisest põhimõttest. Üheks põhimõtteks taastavas protsessis, on usalduse ning mõjuvõimu suurendamine, mis tähendab, et usalduse taastamiseks, on oluline nii kannatanu kui õigusrikkuja kaasamine otsustusprotsessi (Hopkins, 2014, 7-8). Uuritavad tõid välja, et osapoolte kaasamine konflikti lahendusse, on kindlasti oluline aspekt taastava õiguse protsessis. Juhul, kui kannatanu ei soovi õigusrikkumise toime pannud isikuga kohtuda, samas on nõus taastava õiguse protsessis osalema ja oma tingimused esile tooma, korraldatakse lepitaja poolt vahendatud lepitus. Kannatanu seisukohast on taoline võimalus kindlasti põhjendatud, eelkõige, kui tegemist on olnud raskema juhtumiga ning kannatanu ei suuda emotsionaalselt õigusrikkujaga kohtuda. Hoolimata taastava õiguse lähenemise võimalikest kasuteguritest kannatanule ja õigusrikkujale, ilmnevad taastava õiguse käsitluses teatud kitsaskohad. Taastava õiguse teoorias argumenteeritakse peamiselt karistuse tähtsuse ning taastava õiguse lähenemise rakendamise üle osapoolte suhtes. Leitakse, et karistus võib muutuda vähem tähtsamaks ning seetõttu ei olda lõpuni veendunud, kas pikemas perspektiivis on taastavast õigusest osapooltele kasu. (Johnstone, 2011, 25.) Karistuse

vähendamise aspekti tõid välja ka uuritavad, kelle sõnul võib taastava õiguse rakendamise tulemusena tekkida olukord, kus õigusrikkuja nõustub osalema, kas siis lepitusprotsessis või teises taastava õiguse protsessis, üksnes kergema karistuse nimel.

Tulevikusuunad taastava õiguse rakendamisel

Taastav õigus on levinud laialdaselt üle kogu maailma, taastavat lähenemist on praktiseeritud mitmeid aastaid ning erinevad uuringutulemused on näidanud, et taastava õiguse lähenemisel võrreldes karistusliku lähenemisega, on positiivne mõju nii kannatanule kui õigusrikkujale. Taastava õiguse lähenemine ei tähenda pelgalt kahju heastamist ning hüvitamist õigusrikkuja poolt, see tähendab korduvõigusrikkumiste ennetamist tulevikuperspektiivis.

Taastava õiguse lähenemise rakendamine töös alaealiste õigusrikkujatega, on üheks suunaks, kuhu poole Eesti õigussüsteemis pürgitakse. Kuna tähelepanu on suunatud lapse- ja perekesksele lähenemisele, kiiremale sekkumisele märgata võimalikult vara abivajavat last, on valdkonna arendajad keskendunud eelkõige mõjusale reageerimisele tõhustades seeläbi võrgustikutööd. Põhimõtteline muutus viitabki alaealiste õigusrikkujate juhtumitele reageerimisele. Peamine eesmärk on reageerida viisidega, mis alaealiste käitumist võiksid mõjutada, mitte pelgalt kasutada karistuslikku lähenemist. Sõltuvalt reageerimise viisist, peaks lähenemine ühtlasi hõlmama asjaolu, kuidas kahju heastada või hüvitada ning kuidas tekkinud konflikte lahendada, kaasates ringi pereliikmed. Koostöös püütakse leida parim viis, kuidas koheselt ja võimalikult efektiivselt õigusrikkumisele reageerida. Kuna eesmärk on hoiduda üle reageerimisest, siis ollakse seisukohal, et väikse tõsidusega juhtumite puhul tuleks võimalikult tagasihoidlikult reageerida. Lähtudes Suurbritannia ning Walesi taastava õiguse rakendamise kogemusest alaealiste õigussüsteemis, lähenetakse alaealistele õigusrikkujatele läbi taastava õiguse. Tänavapõhise sekkumise korral, on selleks sageli taastava õiguse põhimõtetest lähtuv vestlus või hoiatus, mis on alternatiiviks vahistamisele ja süüdistuse esitamisele ning üldiselt toimub reageerimine läbi politseiametniku (Restorative Justice Council, 2013, 20-21). Kui on võimalik reageerida hoiatusega või seletava vestlusega, tuleks kindlasti peaks eelisjärjekorras kaaluda nende kasutamist.

Taastavas õiguses ei asetata põhirõhku seaduse rikkumisele. Fookus on eeskätt isikul, kes on enim saanud õigusrikkumise käigus mõjutada ning kahju heastamisel. Taastava õiguse puhul saab rääkida mõtteviisi muutusest, mis võib aset leida nii kannatanu kui õigusrikkuja seisukohast. Valdkonna arendajate, kohtuniku, abiprokuröride ja praktikute hinnang taastava õiguse rakendamisele alaealiste õigussüsteemis, on eeskätt positiivne, eeskuju on

võetud teiste riikide kogemustest. Nähes, kui edukakas on osutunud taastava õiguse rakendamine alaealiste õigussüsteemis teistes riikides, on andnud mõtted ning suunised, kuidas võiks õigussüsteem Eestis, mis põhineks taastavatel põhimõtetel, toimida.

5 KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED

Magistritöös „Taastav õigus töös alaealiste õigusrikkujatega“ on antud ülevaade taastava õiguse olemusest, täpsemalt, taastava õiguse meetmetest (kannatanu-kurjategija lepitamine, *conferencing* ning ringi meetod), kogukonna rollist, taastava õiguse kitsaskohtadest ning taastava õiguse rakendamisest töös alaealiste õigusrikkujatega Eestis. Ühtlasi tuuakse välja taastava õiguse meetmete - kannatanu-kurjategija lepitamise, *conferencing* meetodi kohaldamise praktika olulised aspektid töös alaealiste õigusrikkujatega Suurbritannias, Walesis ja Soomes

Magistritöö eesmärgiks on välja selgitada alaealiste õigusrikkujate valdkonnaga kokku puutuvate võtmeisikute seisukohad ning hoiakud taastava õiguse rakendamisel alaealiste õigussüsteemis.

Uurimuse teoreetilise viiteraamistiku moodustasid sotsiaalse konstruktivismi teooria ja taastava õiguse teooria. Kvalitatiivse uurimuse käigus viidi läbi kümme ekspertintervjuud, sealhulgas valdkonna arendajatega, kohtuniku, abiprokuröride ning praktikutega. Ekspertintervjuude eesmärgiks oli saada alaealiste õigusrikkujatega kokku puutuvate võtmeisikute poolseid kirjeldusi, seisukohti ning selgitusi taastavast õigusest tuleneva lähenemise rakendamisest alaealiste õigussüsteemis.

Lähtuvalt teoreetilisest raamistikust, uurimisprobleemist ja uurimuse eesmärgist püstitati järgmised uurimisküsimused:

- Milline on riigitasandil arendajate hinnang ning tulevikuperspektiiv taastava õiguse rakendamisele alaealiste õigussüsteemis?
- Milline on kohtuniku ning abiprokuröride hinnang õigustmõistvale süsteemile seotult alaealiste õigusrikkujatega, kus rolli mängib taastavast õigusest tulenev lähenemine?
- Milline on taastavat õigust rakendavate praktikute kogemus ning hinnang taastava õiguse rakendamisele alaealiste õigussüsteemis?

Käesoleva uurimuse põhitulemused on järgmised:

1. Valdkonna arendajate üks eesmärke, on rakendada taastavat õigust töös alaealiste õigusrikkujatega, ühtlasi, suurendada alaealiste õigusrikkujate juhtumite suunamist lepitusteenusele. Tähelepanu alla on võetud alaealiste tegudele reageerimise

efektiivsus, eelkõige keskendutakse, milliste meetmetega alaealiste poolt toime pandud õigusrikkumistele reageeritakse. Põhimõtte kohaselt tuleb kergema juhtumi puhul piirduda üksnes hoiatusega. Valdkonna arendajad näevad tulevikus alaealistele õigusrikkujatele lähenemist läbi taastava õiguse meetmete, meetmeteks võivad olla nii kannatanu-kurjategija lepitamine, *conferencing* meetod, kus osapoolte kaasatus on laiem või ka kahju heastamine läbi töö tegemise, siinkohal järgides, et lähtutaks taastava õiguse põhimõtetest. Ollakse seisukohal, et taastava õiguse protsessi rakendamine alaealiste õigussüsteemis, aitab kaasa noorte käitumise muutusele ning pikemas perspektiivis, aitab ennetada võimalikke konflikte.

2. Kohtunik ning abiprokurörid näevad perspektiive taastava õiguse meetmete kohaldamises töös alaealiste õigusrikkujatega. Jäädi seisukohale, et tuleb hoolega valida, kelle suhtes taastava õiguse meetet rakendatakse. Uuritavad leiavad, et alaealiste puhul tasub rakendada erinevaid lähenemisi ning meetmeid, mis ei lähtuks karistuslikust lähenemisest. Leitakse, et alaealisi õigusrikkujaid on võimalik teatud viisil mõjutada, seega tundub taastava õiguse lähenemise rakendamine siinkohal olema väärt proovimist. Kohtunik ja abiprokurörid on ühte meelt, et alaealised õigusrikkujad tuleks suunata välja kriminaalsüsteemist. Ollakse seisukohal, et taastav õigus tähendab kõiki võimalusi ja vahendeid, kuidas õiglus ilma kriminaalkaristust rakendamata, võiks jalule seatud saada.
3. Kuigi alaealiste lepituste osakaal on märkimisväärselt madal, on praktikutel olemas lepitamise kogemus töös alaealiste õigusrikkujatega. Taastava õiguse lähenemise suhtes ollakse optimistlikud, sarnaselt kohtunikule ning abiprokurörile, leiavad praktikud, et töös alaealiste õigusrikkujatega, tasub anda võimalus taastavast õigusest tuleneva lähenemise rakendamisele. Praktikute murekohad olid peamiselt seotud õigusrikkuja tõeliste kavatsustega protsessis osalemises ning kogukonnaliikmete ja vabatahtlike kaasamisega. Kardetakse, et õigusrikkuja nõustub taastava õiguse protsessis, sealhulgas lepituses, osalema kergema karistuse nimel, samuti puudub usk vabatahtlike pädevusse aitamaks kaasa taastavale protsessile. Praktikud on seisukohal, et olulistel aspektidel nagu kahju hüvitamisel või heastamisel läbi vabandamise, süü tunnistamisel, osapoolte vahelisel interaktsioonil, mille käigus võidakse saavutada teineteisemõistmine, võivad olla oluliselt suuremad tulemused kui karistamisel.

Käesoleva uurimistöö alusel, teen järgmised ettepanekud:

- Valdkonna arendajatele, sealhulgas ministeeriumitele: pakkuda, ühtlasi toetada lepitajatele suunatud täiendkoolitust, lähtudes alaealiste arenguetappide spetsiifikast ning leida viise, kuidas suurendada elanikkonna, kaasa arvatud kriminaalsüsteemis tegutsevate isikute teadlikkust taastava õiguse olemusest, rakendamisest ja kasulikkusest.
- Ülikoolidele: lisada taastava õiguse lähenemise käsitus sotsiaaltöö, noorsootöö ning lastekaitse ja sotsiaalpedagoogika õppekavadesse, samuti pakkuda huvilistele täiendkoolitusi ning viia läbi taastava õiguse kursuseid nimetatud erialadel.
- Ametnike tasandil: motiveerida lepitusteenuse osutajaid lähtuma oma töös taastava õiguse põhimõtetest.

Kuna taastava õiguse rakendamist alaealiste õigusrikkujate süsteemis on vähe uuritud, siis taastava õiguse rakendamise uurimist alaealiste õigussüsteemis, tuleks jätkata tulevikus nii bakalaureuse- kui magistriõpingutes. Lähtudes tulevikuperspektiividest, võiks oluliseks uurimisvaldkonnaks olla alaealistele suunatud lepitusteenus. Täpsemalt võiks uurida, kuidas lepitusteenus, mida Ohvriabi hakkab tulevikus töös alaealistega koordineerima, lähtub taastava õiguse põhimõtetest. Ühtlasi võiks edasi uurida lepitusteenuse mõju alaealistele, alaealiste endi hoiakuid taastava õiguse protsessis osalemises ning Ohvriabi töötajate pädevust taastava õiguse protsessi läbiviimisel.

KASUTATUD KIRJANDUS

Avaldatud allikad:

Aertsen, I., Bolívar, D. Vanfraechem, I. (2015). *Victims and Restorative Justice: An empirical study of the needs, experiences and position of victims within restorative justice practices. Country Reports*. European Forum for Restorative Justice. Alla laaditud 01. veebruaril 2016, http://www.euforumrj.org/wp-content/uploads/2015/05/report_victimsandRJ-2.pdf

Aertsen, I., Lauwaert, K. (2015). *Desistance and restorative justice Mechanisms for desisting from crime within restorative justice practices*. European Forum for Restorative Justice. Alla laaditud 01. veebruaril 2016, <http://www.euforumrj.org/wp-content/uploads/2015/11/Research-report-desistance-and-RJ-total-doc-24-11-final.pdf>

Ahven, A., Klopets, U., Kraas, K., Kruusmaa, K-C., Leps, A., Lindsalu, P., Palu, K., Rohtla, R., Salla, J., Surva, L., Tamm, K., Tammiste, B. (2015). Kriminaalpoliitika Uuringud 20. *Kuritegevus Eestis 2014*. Tallinn: Justiitsministeerium. Alla laaditud 13. jaanuaril 2016, http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/kuritegevuse_at_2015_0.pdf

Alaealise mõjutusvahendite seadus (1998). *Riigi Teataja I*, 17, 264.

Beck, E., Kropf, N. P., Blume Leonard, P. (2011). *Social Work and Restorative Justice. Skills for Dialogue, Peacemaking and Reconciliation*. New York; Oxford: Oxford University Press.

Bryman, A. (2016). *Social Research Methods. Fifth Edition*. United Kingdom: Oxford University Press.

Burr, V. (2003). *Social Constructionism. Second Edition*. London; New York: Routledge.

Chapman, T., Gellin, M., Anderson, M. (2015). *European Research on Restorative Juvenile Justice. Volume III. Toolkit for Professionals: Implementing a European Model for Restorative Justice with Children and Young People*. Belgium: International Juvenile Justice Observatory. Alla laaditud 24. jaanuaril 2016, http://www.ejjc.org/sites/default/files/vol_iii_-_toolkit_-_european_research_on_restorative_juvenile_justice.pdf

Chapman, T., Gellin, M., Anderson, M. (2015). *Toolkit for Professionals: Implementing a European Model for Restorative Justice with Children and Young People*. European Forum for Restorative Justice. Alla laaditud 01. veebruaril 2016, http://www.ejjc.org/sites/default/files/vol_iii_-_toolkit_-_european_research_on_restorative_juvenile_justice.pdf

Chapman, T., Gellin, M., Aertsen, I., Anderson, M. (2015). *Protecting Rights, Restoring Respect and Strengthening Relationships: European Model for Restorative Justice with Children and Young People*. European Forum for Restorative Justice. Alla laaditud 01. veebruaril 2016, http://www.ejjc.org/sites/default/files/vol_ii_-_eu_model_-_european_research_on_restorative_juvenile_justice.pdf

Crawford, A., Newburn, T. (2006). *Youth Offending and Restorative Justice. Implementing reform in youth justice*. England: Willian Publishing.

Creswell, J.W. (2012). *Educational Research. Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research. Fourth Edition*. Boston: Pearson Education.

Creswell, J.W. (2013). *Research design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. Fourth Edition*. Los Angeles (California): SAGE Publications.

Cunneen, C., Hoyle, C. (2010). *Debating Restorative Justice*. United Kingdom: Hart Publishing.

Dünel, F., Horsfield, P., Păroşanu, A. (2015). *Research and Selection of the Most Effective Juvenile Restorative Justice Practices in Europe: Snapshots from 28 EU Member States*. European Forum for Restorative Justice. Alla laaditud 01. veebruaril 2016, http://www.ejjc.org/sites/default/files/volume_i_-_snapshots_from_28_eu_member_states.pdf

Eesti Noorsootöö Keskus. (2015). *Alaerialiste komisjonide 2014. aasta ülevaade Eesti Hariduse Infosüsteemi andmete põhjal*. Alla laaditud 24. jaanuaril 2016, <https://www.entk.ee/sites/default/files/AEK%20%C3%BClevaade%202014.pdf>

Eesti regionaalarengu strateegia 2014-2020. (2014). Alla laaditud 24. jaanuaril 2016, https://valitsus.ee/sites/default/files/content-editors/arengukavad/eesti_regionaalarengu_strateegia_2014-2020.pdf

Euroopa Liidu Teataja. (2012). *Euroopa Liidu põhiõiguste harta*. Alla laaditud 24.

jaanuaril 2016,

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT>

Flick, U. (2006). *An introduction to qualitative reasearch. Third Edition*. London: SAGE Publications.

Flick, U. (2007). *Managing Quality in Qualitative Research*. The SAGE Qualitative Research Kit. London: SAGE Publications.

Gavrielides, T. (2007). *Restorative Justice Theory and Practice: Addressing the Discrepancy*. Finland: Hakapaino Oy. Alla laaditud 03. jaanuaril 2016
http://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/HEUNI_8oiteshk6w.pdf

Hallam, M. (2015). *Restorative Justice at the Post Sentencing Level Supporting and Protecting Victims. Final Report of the UK Pilot Project - June 2015. Victim Initiated Restorative Justice. Restoring the Balance. An Evaluation of the Project conducted through interviews with victims, offenders and those making referrals to the service*. European Forum for Restorative Justice. Alla laaditud 01. veebruaril 2016,
<https://www.restorativejustice.org.uk/sites/default/files/news/files/Final%20Report%20Restoring%20the%20Balance%20June%202015.pdf>

Heiner, R. (2010). *Social Problems. An Introduction to Critical Constructionism*. Third Edition. New York; Oxford: Oxford University Press.

Honkatukia, P. (2015). Victims and restorative justice in Finland. Aertsen, I., Bolívar, D. Vanfraechem, I. *Victims and Restorative Justice: An empirical study of the needs, experiences and position of victims within restorative justice practices. Country Reports (57-58)*. European Forum for Restorative Justice.

Hopkins, B. (2009). *Just Care. Restorative Justice Approaches to Working with Children in Public Care*. London; Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Hopkins, B. (2014). *Taastav klassiruum. Täiendatud väljaanne*. Transforming Conflict. Taastava Õiguse Uurimiskeskus.

Johnstone, G. (2011). *Restorative Justice. Ideas, values, debates. Second Edition*. New York; London: Routledge.

Justiitsministeeriumi arengukava 2014-2017. Alla laaditud 24. jaanuaril 2016, http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/justiitsministeeriumi_arengukava_2014-2017.pdf

Justiitsministeeriumi valitsemisala arengukava aastateks 2016-2019. Alla laaditud 24. jaanuaril 2016, http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/justiitsministeeriumi_arengukava_2016-2019.pdf

Kadajas, T. (2007). Sotsiaalkonstruksionistlikule õppimisteooriale baseeruv autoetnograafiline refleksioon: *koolisotsiaaltöö ja koolisotsiaalpedagoogika kui reaktsioon Eesti kooli kommunikatsiooniprobleemidele.*

Klopets, U., Tamm, K. (2010). *Kriminaalmenetluse lõpetamine leppimise tõttu.* Tallinn: Justiitsministeerium. Alla laaditud 24. jaanuaril 2016, http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendi_d/kriminaalmenetluse_lopetamine_leppimise_tottu_justiitsministeerium_2010.pdf

Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. (2010). Alla laaditud 24. jaanuaril 2016, http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/kriminaalpoliitika_arengusuunad_aastani_2018.pdf

Kukla, A. (2000). *Social Constructivism and the Philosophy of Science.* London; New York: Routledge.

Lastekaitseseadus (2014). *Riigi Teataja I*, 06,12.1.

Lock, A., Strong, T. (2010). *Social Constructionism. Sources and Stirrings in Theory and Practice.* Cambridge: Cambridge University Press.

McCorkle, S., J. Reese, M. (2015). *Mediation Theory and Practice. Second Edition.* Los Angeles [etc.] : SAGE Publications.

McLaren, K. (2011). *Alternative Actions that Work: A review of the research on Police Warnings and Alternative Action.* Wellington: Police Youth Services Group, New Zealand Police. Alla laaditud 03. jaanuaril 2016, http://www.rethinking.org.nz/assets/Young_People_and_Crime/Alternative_Actions_2011.pdf

Noorsootöö seadus (2015). *Riigi Teataja I*, 33, 262.

Noortevaldkonna arengukava 2014-2020. Alla laaditud 24. jaanuaril 2016, https://www.entk.ee/sites/default/files/arengukava%202014_2020.pdf

Ohvriabi seadus (2004). *Riigi Teataja I*, 2, 3.

Secretary-General on Violence against Children (SRSG). (2013). *Promoting Restorative Justice for Children*. New York. Alla laaditud 03. jaanuaril 2016, http://srsg.violenceagainstchildren.org/sites/default/files/publications_final/srsgvac_restorative_justice_for_children_report.pdf

Sotsiaalministeerium. (2011). *Lase ja perede arengukava 2012-2020*. Alla laaditud 24. jaanuaril 2016, http://sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/laste_ja_perede_arengukava_2012_-_2020.pdf

Zehr, H. (2015). *The little book of Restorative Justice. Revised and Updated*. New York: Good Books.

Zinsstag, E., & Chapman, T. (2012). *Conferencing in Northern Ireland: Implementing Restorative Justice at the Core of the Criminal Justice System*. In E. Zinsstag, & I. Vanfraechem, *Conferencing and Restorative Justice*. Oxford: Oxford University Press.

Van Ness, D. W., Strong, H. K. (2010). *Restoring Justice. An Introduction to Restorative Justice. Fourth Edition*. New York: LexisNexis Group.

Vägivalla ennetamise strateegia aastateks 2015-2020. (2015). Alla laaditud 24. jaanuaril 2016, http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/ves_2015-2020_1.pdf

Vägivalla vähendamise arengukava aastateks 2010-2014. (2010). Alla laaditud 24. jaanuaril 2016, https://valitsus.ee/sites/default/files/content-editors/arengukavad/arengukava_vagivalla_vahendamine_2010_2014.pdf

Weinberg, D. (2014). *Contemporary Social Constructionism. Key Themes*. Philadelphia: Temple University Press.

ÜRO. (1989). *Lapse õiguste konventsioon*. Alla laaditud 24. jaanuaril 2016, <https://www.riigiteataja.ee/akt/24016>

Avaldamata allikad:

Pöder, K. (2015). *Perevägivalda juhtumite menetlemise taastava õiguse meetmed*. [Magistritöö]. Tallinn: Tartu Ülikool. Avaliku õiguse instituut.

Veebilehed:

Euroopa Taastava Õiguse Foorum (*European Forum for Restorative Justice*).
<http://www.euforumrj.org/publications/research-reports/>

Riiklik Tervise ja Heaolu Instituut (The National Institute for Health and Welfare).
<https://www.thl.fi/en/web/thlfi-en/topics/information-packages/mediation-in-criminal-and-civil-cases/mediation-process/mediation-process-in-civil-cases>

Lisa 1. Ekspertintervjuu küsimused valdkonna arendajatele

Alustuseks, palun kirjeldage oma rolli organisatsioonis/asutuses, kus hetkel töötate.

Kui kaua olete töötanud antud valdkonnas?

1. Mida tähendab Teie jaoks taastav õigus?
2. Kas olete osalenud protsessis, mille aluseks on olnud taastava õiguse lähenemine?
3. Kuidas on taastav õigus esindatud Teie töös?
4. Kuidas on taastav õigus seotud praeguse õigussüsteemiga?
5. Kas taastav õigus on alati aluseks lepitusteenusele või saab seda käsitleda ka taastavast õigusest eraldi?
6. Kas taastava õiguse lähenemine suudab adekvaatselt kaitsta kannatanuid, adresseerides seeläbi kannatanute huve? Palun selgitage.
7. Millist kasu saavad taastava õiguse protsessist nii kannatanud kui õigusrikkujad?
8. Millised puuduseid või ohte näete taastavas õiguses?
9. Millised eeltingimused peavad olema täidetud selleks, et alaealistele rakendada taastavast õigusest tulenevat lähenemist?
10. Milliseid teisi taastava õiguse meetmeid lisaks lepitusele, on sobilik rakendada töös alaealiste õigusrikkujatega Eestis?
11. Millist tüüpi juhtumite või õigusrikkumiste puhul on taastavat õigust kõige sobilikum ellu viia?
12. Milline on vabatahtlike ning kogukonnaliikmete roll taastava õiguse protsessis?
13. Millised finantsilised kulud on seotud taastava õiguse programmiga võrreldes traditsiooniliste lähenemisviisidega kuriteole?
14. Lähtudes toimivast seaduslikust raamistikust, mida alaealistele õigusrikkujatele kohaldatakse, kas arvate, et lapse/noore parimad huvid on arvesse võetud? Kui jah, siis tänu millele? Kui ei, mis on takistusteks?
15. Milliseid probleeme näete seoses hetkel toimiva seadusliku raamistikuga, mida alaealistele õigusrikkujatele kohaldatakse? Mis takistab/väärrib antud valdkonnas arendamist?
16. Missugused on Teie arvates alaealisi õigusrikkujaid puudutavad murekohad ning ettekujutus, kuidas süsteem peaks toimima?
17. Milliseid ettepanekuid teeksite, et arendada alaealiste õigusrikkujate süsteemi Eestis?
18. Kas Teie arvates on eestlased piisavalt avatud taastava õigusest tulenevale lähenemisele? Palun põhjendage
19. Kas taastava õiguse lähenemisel alaealiste õigusrikkujate süsteemis, on perspektiive?
20. Kes Teie arvates võiks propageerida taastavat õigust nii kannatanutele, üldsusele laiemalt kui kriminaalsüsteemis töötavatele isikutele?

Tänan!

Lisa 2. Ekspertintervjuu küsimused kohtunikule, abiprokuröridele

Alustuseks, palun kirjeldage oma rolli organisatsioonis/asutuses, kus hetkel töötate.

Kui kaua olete töötanud antud valdkonnas?

1. Mida tähendab Teie jaoks taastav õigus?
2. Kas olete osalenud protsessis, mille aluseks on olnud taastava õiguse lähenemine?
3. Kuidas on taastav õigus esindatud Teie töös?
4. Kuidas on taastav õigus seotud praeguse õigussüsteemiga?
5. Kas ja kuidas on võimalik taastava õiguse programme kasutada tõsiste kuritegude ning süüdi mõistetud alaealiste puhul?
6. Millised eeltingimused peavad olema täidetud selleks, et alaealistele rakendada taastavast õigusest tulenevat lähenemist?
7. Kas taastava õiguse lähenemine suudab adekvaatselt kaitsta kannatanuid, adresseerides seeläbi kannatanute huve? Palun selgitage.
8. Millist tüüpi juhtumite või õigusrikkumiste puhul on taastavat õigust kõige sobilikum ellu viia?
9. Millist kasu saavad taastava õiguse protsessist nii kannatanud kui õigusrikkujad?
10. Millised puuduseid või ohte näete taastavas õiguses?
11. Kas taastav õigus on alati aluseks lepitusteenusele või saab seda käsitleda ka taastavast õigusest eraldi?
12. Kui palju olete oma ametiaja jooksul kohaldanud lepitusmenetlust?
13. Kui suures osakaalus on lepitusmenetlusi kohaldatud alaealistele õigusrikkujatele?
14. Kas lepitusmenetluse käite välja tavaliselt Teie või on osapooled sellest juba varem informeeritud?
15. Kas kannatanu ning õigusrikkuja osalemine lepitamise protsessis on vabatahtlik? Kas osapooled saavad protsessist igal ajal taganeda?
16. Millises õigusprotsessi staadiumis on kannatanu-kurjategija lepitamise protsess lõpetatud?
17. Lähtudes toimivast seaduslikust raamistikust, mida alaealistele õigusrikkujatele kohaldatakse, kas arvate, et lapse/noore parimad huvid on arvesse võetud? Kui jah, siis tänu millele? Kui ei, mis on takistusteks?
18. Milliseid probleeme näete seoses hetkel toimiva seadusliku raamistikuga, mida alaealistele õigusrikkujatele kohaldatakse? Mis takistab/väärib antud valdkonnas arendamist?
19. Millised on Teie arvates alaealisi õigusrikkujaid puudutavad murekohad ning ettekujutus, kuidas süsteem peaks toimima?
20. Milliseid ettepanekuid teeksite, et arendada alaealiste õigusrikkujate süsteemi Eestis?
21. Kas Teie arvates on eestlased piisavalt avatud taastavast õigusest tulenevale lähenemisele? Palun põhjendage.
22. Kas taastava õiguse lähenemisel alaealiste õigusrikkujate süsteemis, on perspektiive?
23. Kes Teie arvates võiks propageerida taastavat õigust nii kannatanutele, üldsusele laiemalt kui kriminaalsüsteemis töötavatele isikutele?

Tänan!

Lisa 3. Ekspertintervjuu küsimused praktikutele

Alustuseks, palun kirjeldage oma rolli organisatsioonis/asutuses, kus hetkel töötate.

Kui kaua olete töötanud antud valdkonnas?

1. Kes on Teie peamine sihtgrupp ning millised on põhilised eesmärgid sihtgrupiga töötamisel?
2. Mida tähendab Teie jaoks taastav õigus?
3. Kas olete osalenud protsessis, mille aluseks on olnud taastava õiguse lähenemine? *Kui jah, siis mida protsess endast kujutas ning kes olid protsessi kaasatud?*
4. Kuidas on taastav õigus esindatud Teie töös?
5. Kui suures mahus väljaõppe olete saanud selleks, et läbi viia lepitusteenust?
6. Kui palju juhtumeid on viidatud kannatanu-kurjategija lepitamisele Teie praktika jooksul? Kui paljud neist olid alaealiste õigusrikkujate juhtumid?
7. Millised muudatused võiksid suurendada juhtumite suunamist lepitusteenusele?
8. Millist rolli, kas üldse, mängivad lepitusteenuse protsessis kogukonnaliikmed ning vabatahtlikud?
9. Kas taastava õiguse lähenemine suudab adekvaatselt kaitsta kannatanuid, adresseerides seeläbi kannatanute huve? Palun selgitage.
10. Millised finantsilised kulud on seotud taastava õiguse programmiga võrreldes traditsiooniliste lähenemisviisidega õigusrikkumistele?
11. Kes on peamine isik, kes suunab osapooled lepitusteenusele?
12. Kas kannatanu ning õigusrikkuja osalemine lepitusprotsessis on vabatahtlik? Kas osapooled saavad protsessist igal ajal taganeda?
13. Kuidas tagatakse kõikide osapoolte turvalisus protsessi käigus?
14. Millised eeltingimused peavad olema täidetud selleks, et alaealistele rakendada taastavast õigusest tulenevat lähenemist?
15. Millised on lepitusprotsessi läbiviija kolm kõige olulisemat ülesannet protsessi käigus?
16. Millist kasu saavad taastava õiguse protsessist nii kannatanud kui õigusrikkujad?
17. Lähtudes toimivast seaduslikust raamistikust, mida alaealistele õigusrikkujatele kohaldatakse, kas arvate, et lapse/noore parimad huvid on arvesse võetud? Kui jah, siis tänu millele? Kui ei, mis on takistusteks?
18. Milliseid probleeme näete seoses hetkel toimiva seadusliku raamistikuga, mida alaealistele õigusrikkujatele kohaldatakse? Mis takistab/väärrib antud valdkonnas arendamist?
19. Millised on Teie arvates alaealisi õigusrikkujaid puudutavad murekohad ning ettekujutus, kuidas süsteem peaks toimima?
20. Milliseid ettepanekuid teeksite, et arendada alaealiste õigusrikkujate süsteemi Eestis?
21. Kas Teie arvates on eestlased piisavalt avatud taastavast õigusest tulenevale lähenemisele? Palun põhjendage.
22. Kas taastava õiguse lähenemisel alaealiste õigusrikkujate süsteemis, on perspektiive?
23. Kes Teie arvates võiks propageerida taastavat õigust nii kannatanutele, üldsusele laiemalt kui kriminaalsüsteemis töötavatele isikutele?

Tänan!